

Politikai
röpiratok

152

152
1347

ÖSZINTE SZÓ
PÁRTJAINKRÓL
ES A
KORMÁNYRÓL.

2.

PEST, 1869.

KIADJA RÁTH MÓR.

55

Ráth Mór kiadásában megjelentek:

Arany János. Összes költeményei. 6 kötetben. A költő arcképével.	
7 frt. 20 kr., 3 diszkötésben 10 frt. 50 kr., 6 diszkötésben 12 frt.	
Arany János. Összes költeményei. Egy kötetben. A költő arcképével.	
7 frt. 20 kr. Diszkötésben 11 frt. Fényképekkel 16 frt. 50 kr.	
Arany-Album. Than Mór és Lotz Károly fényképezett rajzai Arany J. költeményeihez. Pompás diszkiadás	10 frt.
Bock Ernő Károly. Az egészség 4 könyve. A magyar nép szükségéhez alkalmazva. 38 ábrával. 4 kötet. 2-ik jutányos kiadás	3 frt.
Budapesti szemle. 1867, 1868, 1869. Szerkeszti Csengery Antal. à 10 frt.	
Cherbulier. Egy becsületes asszony regénye. Ford. Tolnai. 2 kötet 2 frt.	
Curtius Ernő. Athén Pericles korában. Ford. Pór.	1 frt. 20 kr.
Dapsy Lajos. A talajkimerülés befolyása az államok életére, különös tekintettel Magyarország jövőjére.	1 frt. 60 kr.
B. Eötvös József. Gondolatok.	2 frt. Diszkötésben 3 frt.
B. Eötvös József. A nemzetiség kérdése.	60 kr.
B. Eötvös József. Reform. 2. kiadás.	2 frt.
B. Eötvös József. Költeményei. Album-kiadás. Székely és Keleti rajzaival. Pompás diszkötésben	10 frt.
B. Eötvös József. Magyar írók és államférfiak. Füzve	2 frt. 60 kr.
Angol kötésben	3 frt. 40 kr.
Feuillet Oct. Camors gróf. Ford. Huszár K. 2 kötet.	2 frt. 80 kr.
Gróf Forgách Ágost. Észrevételek a megyék átalakítása körül.	1 frt.
Frankl Vilmos. Pázmány Péter és kora. 1. kötet.	4 frt. 50 kr.
Gibbon. A római birodalom hanyatlásának és bukásának története. Ford. Hegyessy Kálmán. I. II. kötet.	4 frt. 80 kr.
Görgei Arthur. Gazdátlan levelek.	60 kr.
Gyöngyvirágok. Nyugoti költőkből ford. Szász Károly. Gyémántkiadás. Diszkötésben	1 frt. 50 kr.
Gyulai Pál. Vörösmarty életrajza.	1 frt.
Gyulai Pál. A népszerűség. Satira.	30 kr.
Gyulai Pál. Összes költeményei. Füzve	2 frt. Diszkötésben 3 frt.
Havas Sándor. A magyar szent korona országainak államszervezete és közigazgatása.	1 frt.
Herbert L. Napoleon Lajos. Történeti korrajz. 10 kötet.	7 frt.
Horváth Mihály. Kisebb történelmi munkái. 4 kötet.	13 frt. 60 kr.
Horváth Mihály. Magyarország függetlenségi harcának története. 3 kötet. 12 frt., angol kötésben, szerző arcképével 14 frt. 60 kr.	
Horváth Mihály. Kossuth L. utolsó leveleire. 3-ik kiadás.	80 kr.
Horváth Mihály. 25 év Magyarország történetéből. 2-dik kiadás. 3 kötet. 10 frt. Diszkötésben 12 frt.	
Horváth Mihály. Szabad egyház a szabad államban. Williams Roger. Történeti életrajz.	84 kr.
Horváth Mihály. Zrinyi Ilona életrajza. Füzve	1 frt. 20 kr. Diszkötésben fényképekkel 2 frt. 80 kr.
Hugo Victor. A nyomorultak. 10 kötet.	10 frt.
Hugo Victor. A tenger munkásai. 3 kötet.	4 frt. 20 kr.
Hugo Victor. A nevető ember. Jogosit. magyar kiadás. 4 kötet.	7 frt. 80 kr.
Hunfalvy János. Ipar és bányászat statistikája.	40 kr.
Jókai Mór. Politikai divatok. Regény. 4 kötet.	2 frt.
Jósika Miklós. Sziklarózsa. Regény. 4 kötet.	3 frt.

✓
ŐSZINTE SZÓ

PÁRTJAINKRÓL

ÉS A

KORMÁNYRÓL.

PEST, 1869.

K I A D J A R A T H M Ó R.

ŐR. T. 71820

DE BALLAGI GEZA.

1887/1888

TARTALOM.

	Lapszám
Előszó	1
Történeti vázlat	2
Politikailag ért nemzet vagyunk-e?	13
Vezéreszmék politikai pártjaink megítélésére	17
A szélső bal	20
A balközép	31
A deák-párt és kormány	44

TABLE

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

Ama nagyszerű változás után is, melyen hazánk 1865 óta átment, csaknem kirekesztőleg pártirodalmunk foglalkozott korkérdéseinkkel, politikai mozgalmunkkal s általában államéletünkkel.

Nem tagadom, hogy ha az említett irodalom akár élénkségét, akár többoldalúságát, akár terjedelmét, melyben a közelebbi időben működött, tekintjük: alkalmas volt, hogy belőle helyes tájékozást, alapos ismeretet és meggyőződést merítsenek mind azon értelmesebbek, kiknek a politika tüzetes foglalkozásuk. Másrészről meg vagyok győződve, hogy a nagy közönségnél érezhető hiányt pótol e könyvecske, mely jelen politikai helyzetünket részrehajlatlan nézpontról bírálja, s úgy szólván azon eredményekkel ismerteti meg az olvasót, melyekre a szakavatottak a pártirodalom folytonos és szorgalmas tanulmányozása folytán eljutnak. Egy ily munkácska üdvösen kell hogy hasson a közvélemény fejlődésére is.

E rövid figyelmeztetés után minden bővebb magyarázat nélkül bocsátom könyvecskémet a tisztelt olvasó közönség elébe.

* * *

Több mint három századja, hogy hazánk legnagyobb része idegen hatalom alá jutott, s a kisebb rész is már rég a nagyobbat követi. A változás mind két helyütt két rossz közül a kisebb választásában állott. Csupán a pogány, bárdolatlan s még zsarnokibb török és az osztrák közt választhatánk és hálát adhatunk a népek atyjának, miszerint a kénytelenség és akarat vegyes közreműködésével végre is Európa felvilágosultabb, miveltebb feléhez szakadtunk. Ki ezen kételkedik, vegye figyelembe délkeleti szomszédaink mult szenvedéseit és jelen állapotját; vizsgálja meg mi volt a jelen Görögország még kevéssel a török megszállás előtt, s mi még most is?

Mi sors várakozik a közel jövőben az aldunai tartományokra, egész bizonyossággal meghatározni bajos; de tegyük fel a lehető legjobbat, hogy Románia, Szerbia megtartják mostani állásukat, hogy a többi európai keresztyén török alattvalók rövid időn, egy két évtized alatt, hasonló állást vivnak ki magoknak. Ily előzmények után is, daczára szerfölött kedvező földrajzi helyzetüknek, még évtizedekre leend szükségök, míg nem csupán az alkotmányosság, de az egyetemes társadalmi fejlődésnek is azon fokára jutnak, hol mi jelenleg állunk, s ha csak jövőnket mi magunk nem rontjuk el, az általok való tulszárnyaltatástól nincs miért tartanunk.

Görögország több mint három évtized előtt szerzette vissza függetlenségét s társadalmi fejlődése maig is mi kevésre tudott haladni.

A mondottak elég világos bizonyítékai a volt török uralom lealjasító, eltipró befolyásának.

Ugy hiszem nem sokat mondok, midőn a töröknél a volt osztrák uralmat is előnyösebbnek állítom. Mindazáltal ez utóbbi is elég súlyos és nyomasztó volt arra,

hogy századokon át véle teljesen kibékülni ne tudjunk, hogy igen kevés, nem annyira béke, mint fegyverszünet közbevetésével ellene folytonos harczot vivjunk.

Harczaink nem egyszer a hazaszeretet és politikai ildom ritka példáit mutatják fel. Harczaink történetének rövid foglalatja a következő igazságban öszpontosul. Tiszta hazafi szándék és józan politika sugalta törekvéseink mindig kisebb-nagyobb sikerre vezettek, s azoknak köszönhetjük, hogy bárha teljesen szabaddá soha sem lehattünk, szabadságunkat egészen soha el nem vettük, fel nem áldoztuk, s annyit belőle, hogy a harczot újból megkezdhessük, mindig megvédtünk. Másrésről igaz az is, hogy valahányszor az osztrák uralommal teljesen szakítani akartunk, mind annyiszor magunknak nagyobb kárt, mint hasznót okoztunk.

1848-ban igen kedvező alkalom nyílt elévülhetlen jogaink visszaszerzésére, állami, egyéni jólétünk biztosítására. Törekvéseink, harczaink mind addig, míg a lehető, a helyest czélozták, egy nemzet történetének legdicsebb lapjait mutatják fel. Ellenben tulzásaink, mint mindig és mindenütt a világon, gyöngeségeink és bűneink lánczolatával kezdődtek, s megaláztatásra és bukásra vezettek.

A zsarnokságnak egészen meghódolni soha sem tudván, soha sem akarván, a lefegyverzett és eltiportnak a multból oly jól ismert harczmodorához fogtunk, s az elvesztett szabadság visszaszerzésében a hazáért halni és élni tudó nemzetnek — örök dicsőségünkre — még szebb példáját mutattuk fel, mint valaha, de egyszerűsmind újabb bizonyosságát szolgáltatott annak, hogy mi is, mint más fél mivel nemzetek, ügyesebbek vagyunk a szabadság megszerzésében, mint megtartása- és felhasználásában.

A ritka szenvedés és türelem legszebb küzdelmeit elvégre siker követte. 1867 az osztrák uralmat szövetséggé változtatta. A szövetség szorosabb, mint minő két teljesen külön álló és most először egyezkedő két állam közt létezni szokott. Austria és hazánk több százados összeköttetése, történelmi fejlődése, és mind két államnak kölcsönös érdekei tették ezt szükségessé; de ha szorosabb a szövetség, másrésről szilárdabb az erők összesítése, biztosabb a kölcsönös közremunkálás, mint más lazább szövetségeknél.

A szövetség kölcsönös feltételei továbbá a két ország érdekei gondos mérlegezésén és egyensúlyán alapulnak. Egyenlő a szövetség kötelezettsége, egyenlő mindkét részről a független munkásságra szabadon hagyott tér. Ez állítások valóságát a mult országgyűlés eredménye tényleg igazolja. Az 1865. törvényhozás, a kiegyezkedés megtörténte, a szövetség létrejötte után másfél év alatt hazánk jólétének minden irányban való fejlesztésére igen sokat, annyit tett, mennyi a pár év előtti legvérmesebb reményeket is tulszárnyalta, s míg a jelenleg történetekkel szemben igen sokra nézve a kezdeményezés dicsősége 1848-at illeti, másfelől az akkori vívmányok némelyikének helyreigazítása, részletezése, gyakorlati alkalmazása, továbbfejlesztése, és ujakkal szaporítása 1865/8-nak érdemül tudandó, s mi több, a mi most történt, mindaz az alkotmányos formák teljes épen tartásával, a szütlemlés kétségtelen jogsága, a megtarthatás teljes biztonsága mellett jött létre.

Nem erősítem, hogy fönnebbi állításaim axiomák, elismerem, hogy azok oly véleménynyilvánítások, melyek az ellenkező nézetet nem zárják ki; de bárha ezt megengedem, bárha a mondottak fölött a véleménykülömbőségnek szabad tért engedek: vajon az ellenkező véle-

mény iránti teljes türelem képes-e nem kimenteni, de csak valamennyire kimagyarázni azon szégyenletes jele-
neteket, melyek a közelebből végbement nagyszerű
ünnepélyes hazai cselekvénynél csoportosan fölmerültek?

Az 1865-iki országgyűlési választások kétségtelenül
szabadon, minden csak említést érdemlő pressio nélkül,
egy két sajnálatos esetet kivéve, példás renddel mentek
véghez. A választók a nélkül, hogy az 1861-iki ország-
gyűlésen nyilvánult két ellentétes pártra különös figye-
lemmel lettek volna, bizalmukat legnagyobb részben
azon férfiakra ruházták, kik a 30-as éven kezdve a leg-
újabb időkig folyt alkotmányos tusáink egyik vagy
másik időszakában magokat kitüntették. E férfiak közül
mindjárt a mult országgyűlés kezdetén egy nagy, egy
kitünő többség vált külön, mely lelépve a nemlegesség
és ellenzés teréről, magának czélul tűzte ki, hogy min-
denek előtt az akadályokat, melyek alkotmányos szabad-
ságunknak, hazánk szellemi és anyagi jólétének leg-
inkább utjában állnak, elhárítsa, s azután fenakadás
nélkül ezen alkotmányos szabadságnak, szellemi és
anyagi jólétnek fejlesztését eszközölje.

Az akadály, mely alkotmányos szabadságunknak,
anyagi és szellemi fejlődésünknek mindenek előtt és
mindenek fölött utjában állott, könnyen felismerhető
volt. Ugyanaz tartotta nemzetünket 300 éven át leg-
inkább lebilincselve, ugyan oda voltak visszavihetők
eddiggi tespedésünk okai leginkább.

Ezen akadály valamint évszázadokon át, ugy most
is kiválóképen abban állott, hogy a legfőbb hatalomnak
mint különböző történelmi multtal és jelen törvényes
helyzettel bíró országok uralkodójának hatalomköre vilá-
gosan szabályozva nem volt, s hogy a Szent István
koronájához tartozó és a birodalom többi országai közt

nem összehangzó, de sőt ellentétes viszony létezett. Ama hatalomkör jogos és czélszerű szabályozása, a Szent István koronájához tartozó országok és a birodalom többi országai közti viszonyok rendezése mutatkozott tehát nélkülözhetlen és legelső föltételül hazánk anyagi és szellemi jóléte fejlesztésére. E meggyőződéshez és e munkához az ország választottjainak akkora többsége csatlakozott, mennyi bőségesen elég volt arra, hogy a vezetőknek bátorságot kölcsönözzön egy minden esetre nagy fontosságú változás végrehajtására, annál is inkább, mert a nehéz művet azon körülmény tetemesen elősegítette, miszerint időközben az örökös tartományok is alkotmányt nyervén, az uralkodónak kettős, u. m. alkotmányos és egyeduralmi helyzete megszűnt, a Lajthántuli országok érdekei hazánkéihoz közelebb jöttek, s amaz országok kormányát is hazájuk bizalmát bíró s alkotmányos gondolkozású férfiak foglalták el.

Ily előzmények után történt a birodalom két különböző része közti kiegyezkedés, a magyar felelős minis-
teriumnak megalakulása és az alkotmánynak az 1848-iki alapon való helyreállítása.

Az ugynevezett határozati párt az 1861-iki országgyűlésen többséggel birt, ámbár e tény megvalósulása magát a pártot is megdöbbsentette. E párt számos tagjai vettek most részt a dolgok új rendjének kivívásában és csatlakoztak a legőszintébb készséggel ahoz. A mű az ország nagy részének osztatlan helyeslésével találkozott. Az alkotmányos király megkoronáztatása az egész mivelte Európa részvéte és őszinte szerencse-kívánása mellett nagyszerű, szivreható ünnepélyességgel ment véghez hazánk fővárosában, mely a történetek által egyszersmind a birodalom ikerfővárosává avattatott fel.

A hazai öröm, a közlelkesülés legkevésbbé marad-hata őszinte viszhang nélkül hazánk azon nemeskeblü fainál, kiknél a hazájok iránti rendületlen hivség évek hosszú során át leginkább csak a hazafi mély fájdalomnak, a száműzetésnek és nélkülözésnek gondjait termette. Legkitünőbb száműzött hazánkfainak legnagyobb része, kikhez az 1848 és 49 évek legszebb emlékei csatolvák, — kik közül többen a harcztéren szereztek történetünknek homálytalan fénylapokat, kik egész mostanig meggyőződésük bármi csekély megtagadásánál a száműzött keserü sorsát előbbre becsülték, — most mint a szabadságát visszaszerzett haza szabad polgárai, legkisebb önmegtagadás nélkül tértek vissza, s hátsó gondolat nélkül őszintén fogtak kezét az országgyűlés nagy többségével, a megkezdett országos mű továbbfolytatására.

A kiegyezés megtörténvén, a cselekvés és haladás sorompói megnyilván, még csak ekkor tünt fel világosan, hogy alkotmányos fejlődésünknek századokon át feltartóztatott menete miatt mennyire hátra maradtunk, mily visszás helyzetbe jutottunk, hogy azok közül, mik egy modern alkotmányos állam szervezetére mulhatlanul szükségesek, igen soknak teljes hijával vagyunk, hogy e részben nem csak tényleges állapotunk egy szabad, egy alkotmányos állam igényeivel összeférhetlen, de ama kellékek iránt hazai törvényeinkben, az 1848-ikiakat is ide értve, gyakorlati szabályok helyett inkább csak jogfentartásokat és általános elveket találunk.

Az ország tényleges védrendszerének átalakítása, az államháztartásnak megalkotása a kezdet legbokrosabb nehézségével járt. Hogy állításunk minél mérsékeltebb és annál biztosabb legyen, az országgyűlési többség mindkét említett nagy fontosságú ügyben helyes

irányban tört utat, s a jelen sürgős igényeinek megfelelt.

Kik tudják, hogy Európa mivel alkotmányos országainak védrendszere s talán még inkább államháztartása több évtizedekre terjedő folytonos tanulmányozásnak, tapintatos kísérleteknek és kitartó munkásságnak gyümölcse; kik fontolóra veszik, hogy különösen védrendszerünk megalkotása, nemzetközi és földrajzi helyzetünk, valamint nemzetiségi viszonyainknál fogva komoly megfontolást s nagy óvatosságot igényel: azok az országgyűlés többségének azt a mit tett érdemül tulajdonítani, hogy többet nem tett, méltányolni fogják.

A főnnebbi munkálkodások mellett és részben figyelmet fordított a ministerium és országgyűlési többség a szorosabb értelemben vett szellemi és anyagi javítványokra, s ha összeszámítjuk, mik e tekintetben az országgyűlés végéig történtek: bátran állithatjuk, hogy azok nem csak az országgyűlés vége előtt még kevéssel táplált reményeket jóval túlhaladták, de általában az eredményt örvendetesnek mondhatjuk.

Az országgyűlés kezdetén s a kiegyezés tárgyalása alatt a szélsőbal mint párt létezésének is alig adta életjelét. A balközép a *pragmatica sancti*ot alapul elfogadta, a közös ügyek létezését elismerte, de ezek kezelésére nézve a többség tervével ellenkező módozatot hozott indítványba.

A kiegyezkedés és a delegáció intézvényének létrejötte után a balközép a kormány előterjesztvényei ellen rendszeres, egész tervekkel nem állott elé, de eltekintve a vitatkozásai közé gyakran vegyített indokolatlan keserűség s alaptalan gyanúsításoktól, azon helyet foglalta el, melyre meggyőződésünk szerint egy hazafias ellenzék hivatva volt és jelenleg is hivatva

van, melynek egyedüli feladata abban állhat, hogy a szabad vitatkozás és észmeesere által minél több jót eszközölgjön, nem pedig abban, hogy a csak imént nyert állam-alapokat megrendítse, az imént alakult parlamentarís magyar kormányt, mely előtt most legelőbb nyílt munkálkodásra szabad tér, megingassa, vagy épen megbuktassa.

A balközép e magatartása annál helyesebbnek valósult, minél bizonyosabb, hogy vitatásai és indítványai nem egy helyes javítást eredményeztek, de sőt megtörtént, hogy egész törvényjavaslat vonatott végkép vissza, vagy ment tetemes változáson át.

Sajnálattal kell azonban megjegyeznünk, miszerint úgy látszik, hogy a balközépnek fönnébbi helyes magatartása nem annyira államférfiúi öntudatos és tüzetes mint inkább ösztönszerű hazafias eljárás volt.

A kiegyezkedés, mint fönnébb említők, megtörtént. A delegáció megalakult. A balközép abban részt vett, a delegáció első összejöttét bevégezte, legelső teendőit, melyek a kezdet nehézségeit, s általában a feladat legterhesebb részét foglalták magokban, elvégezte, az országgyűlés az állam nélkülözhetlen szerve: a védrendszer és az államháztartás ügyét, valamint az anyagi és szellemi reformok körül többeket tárgyalt. A tapasztalat, a dolgok logikája kimutatta, miszerint a Lajthán tul és innen fekvő országok érdekei nem oly eltérők, oly ellentétesek, hogy a delegatiora bizott ügyek a kezdet nehézségei közepette is közegyetértéssel czélszerűn igazíthatók ne volnának. Az országgyűlés tárgyalásai hova tovább mind inkább bizonyították, hogy a kiegyezkedés által függetlenségünk veszélyeztetve nincs, hogy szellemi és anyagi jólétünk, hazánk viszonyai és a kor igényei szerinti fejlesztésénél semmi utunkban

nem áll. És ime ugy a mint a többség által a kiegyezkedésnél, valamint az utána történeknél követett ut és mód czélszerűnek, s általában a dolgok új rendje gyakorlatainak és megnyugtatónak bizonyult; ugy a mint világos lett, hogy a nyert alapon bátran építhetünk tovább: azon arányban növekedett a balközépnek és a hova tovább mogorvább szint öltött szélső balnak a dolgok új rendje elleni ellenszenvé s a többség iránti keserűsége. A balközép figyelembe nem véve, hogy önmagával jön a legszembetűnőbb ellenkezésbe, tömegesen lépett ki a delegatióból, mintha épen az ügyek rendes megnyugtató és kielégítő folyama okozna neki szorongást, mintha azzal szemben tartaná szükségesnek tüntetést tenni, mint ha bebizonyítani kívánta volna, miszerint hazafi törekvéseit a részletes vitatkozásai által kivivott eredményekkel kielégítve nem érzi, de nem kevesebb, mint a közelebbiről nyert alapok megingatása és a ministeri padok elnyerése az, mit fáradozásai jutalmául magának kijelölt.

A helyzet e feszültsége az országgyűlés végéig sem csökkent, daczára azon számos eredményeknek, melyek épen az országgyűlés végén minden részrehajlatlan bíró meglepetésére létrejöttek. És mi történt azután!

Az alkotmányos népeletnek egyik legfontosabb, legkomolyabb cselekvénye ment véghez.

Az előbbi képviselők megbízatása lejárt, a választóknak, s miután nálunk a választás tág alapokon történik, elmondhatjuk, a nemzetnek újból választani kellett, s azt alkotmányos nemzethez illőleg öntudatosan és helyesen csak úgy teheté, ha előbb ítelt a fölött: helyesen használták-e fel megbízatásukat előbbi képviselők vagy nem, hogy ismét őket és hozzájuk hasonló elvű hazafiakat, vagy másokat kíván bizalmával megtisztelni.

E legkomolyabb, legbecsesebb alkotmányos jog gyakorlása nálunk annál fontosabb volt, minthogy azzal ily kiterjedésben, ily kétoldalulag még sohasem éltünk. Mert most volt legelőbb hátunk megett is egy alkotmányos törvényhozás, egy parlamentaris ministerium, most szolgálhatott a közel mult felett hozott ítélet biztos előjelül és zálogul a közvetlen jövő iránt. És imé mit tapasztalunk! Csak valamennyire komoly megfontolás és higgadt eljárás helyett mindenfelé a zabolátlan indulatoknak, a pártszellemnek oly fokra hevülését, mely az igazságos itélettételnek és helyes cselekvésnek útját állta.

Oly annyira hiresztelt municipalis rendszerünk, melyre mint alkotmányunk védbástyáira szeretünk hivatkozni, az ünnepélyes nemzeti cselekvény első megkezdésénél tartózkodás nélkül ajánlta fel segélyét a mindjárt kezdetben fellobbant pártszenvedélynek.

A többségben lévő hol egyik hol másik párt, kisebb nagyobb választmányok alakjában a megyebizottmányi megbízás tekintélyével felruházva a képviselőválasztási törvények tömérdek hiányai lelketlen kizsákmányolásával s szembetűnő részrehajlással adták meg számtalanoknak, vagy vonták meg tőlök egyaránt jogtalanul a polgári jogok legbecsesebbikét, s alkották meg pártjok érdekében és pártjok számára a szavazók lajstromát. Különböző állásu hazafiak, részint kevés mivelt-ségű aljas néplázitók, vagy ábrándos demagogok, de nem ritkán a társadalom közép és felsőbb rétegeiből valók, használták fel különösen szegény és miveletlenebb polgártársaik szűk anyagi és korlátolt szellemi állapotát arra, hogy politikai nézetöknek többséget, nagyravágyásuknak diadalt szerezzenek. A szavazatvásár leghelytelenebb, legaljasabb eszközei: pénz, ámitás,

kecsegtetés, ijesztés nagy kiterjedésben alkalmaztattak. Nem egy helyen pedig, hol a pénz hiányzott, vagy a szelidebb ámitási eszközök elég határt nem gyakoroltak, elvetemedett izgatók a társadalmi rend felizgatására irányzott communistikus eszmék nyílt hirdetésétől sem riadtak vissza. Eme cselekvésmódoknak lett azután következménye, miszerint számtalan helyeken a szavazó urnákhoz komoly, csendes, keblök önsugalmát vagy bizalomra érdemes honfi-társaik tanácsát követő választók helyett nagyszámu fanatizált tömegek járultak, azon vakmerő szándékkal és vétkes elhatározással, hogy pártjuknak szavazatuk, vagy ha ez nem lehet, bármi más uton érvényt, győzelmet szerezzenek.

Több választó-kerületekben már a választás előtt több héttel a közbátorság a legsajnálatosb módon megzavartatott, s a pártduhnek számos ember-élet esett áldozatul, máshelytt a szavazati vedernek minden becsületes polgár előtt tiszteletet érdemlő környezete lett a legkomolyabb eseményeknek színhelyévé. Miként lehessen az ellenpártot megfélemlíteni, a szavazási térről leszorítani, vagy végül támasztott rendetlenség által a többségben lévő pártot a győzelemtől mégis megfosztani: e czélokra irányzott csatatervek foglalkoztatták több helyen a vezetőket, s mentették meg a legbűnös merény által a kisebbséget gyöngesége bevallásától, zavarták meg a belcsendet a legbotránnyosabb módon s kerültek vak eszközzé lealjasított nem egy szegény honpolgár életébe.

A kormánynak e kihágások megelőzésére vagy legalább meggátlására intézett erélyes rendelkezései semmit vagy igen keveset használtak, leginkább azért, mert a közigazgatás municipalis közegei által legtöbb esetekben elég szigorral nem hajtattak végre.

Elösmerem, hogy a fönnebb röviden vázolt állapot nem hazánkknak általános, de sőt nagyobb részének sem képmása; másrészről azonban határozottan állitom, hogy a mondottak elég gyakran fordultak elé arra, hogy minden becsületes és komoly hazafi keblét szorongó aggodalommal töltsék el még azon esetben is, ha ama szégyenletes, de alaposan be nem bizonyított ténynek, mintha a választásoknál idegen pénz is szerepelt volna, hitelt nem adhatni.

* * *

A mult képviselő-választásokból és a jelen országos hangulatból merithető komoly tanulság: nemzetünk politikai meggyőződésének nagy ingatagsága, rögtönös változása.

Ha a mult országgyűlési többség nem azokból áll, kik a közelebbi 30 év egyik másik szakában a legnagyobb erélylyel, következetességgel és önérdekök hátrátételével az alkotmányos szabadság mellett küzdöttek, kik közül többen a közelebbi időkben is a legkétesebb viszonyok közt hazájuk üdvén és hazafi önmegnyugvásukon kívül, mindent egész készséggel kockára tettek, kiket ép azért a legujabb időkig a haza nagy többsége szeretett, magasztalt, áldásával kísért; ha ugyanazon hazafiak és köztük ez időszerinti ministerium tagjai a közelebbi országgyűlésen a haza iránt valamely nagy hibát követtek volna el: akkor, de csupán akkor volna indokolva igen számos hazánkfia részéről azon ócsárlás, azon sárral dobálás, azon aljas rágalom, melyet a mult országgyűlés többsége és annak legünnepeltebb tagjai ellen alkalmaznak.

Hazánk egy jelentékeny többsége ma is támogatja a mult országgyűlés többségének elveit, s ez minden-

esetre vigasztaló, de mind e mellett az arány a mult és jelen többség közt, s a hangulatnak a mult országgyűlés kezdete óta változása kétségkivül tanulságos és komoly elmélkedésre szolgáltathat okot. Hol a nemzet ítéletében ennyire szeszélyes, honfiai dicséretében, magasztalása-, hibáztatása- vagy épen kárhoztatásában ily változó; hol a nemzet politikai meggyőződésében oly ingatag: ott a közvéleménynek szilárd alapja még hiányzik.

Ám a kiknek tetszik, szépítsék, tagadják a közelebbi választásoknál történeteket, ám hunyják be szemeket a tények előtt, ám fordítsák vissza eszöket ama következtetésektől, melyek a közelebbi tapasztalatokból mulhatlanul következnek; ám daczára mindazoknak igyekezzenek, mint gyermeket ringató vén asszonyok altató dalokkal vagy szájabadugott szopókával nemzetünknek kellemes álmokat szerezni, miszerint Isten választott népének, nem csak erősnek, bátornak, a jóra hajlandónak, de okos, előrelátó és politikailag értnek higgye magát. Ám tegyék ezt a kiknek tetszik. Én egyaránt irtózom az ámitó szerepétől, valamint az elámitott sorsától, én mindkettőtől megvetéssel fordulok el. Én úgy hiszem, hogy senki sem alázza meg inkább nemzetünket, mint ki azt ámitja, bolonddá teszi. Én ezt nem csak erkölcsileg, de politikailag is a legnagyobb vétkek egyikének tartom; mert meg vagyok győződve, miszerint hazánknek sem tatár, sem török, sem német többet nem ártott, mint az ámitók ártottak és ártanak ma is, midőn nemzetünkben az önismeretet meghomályosítják, benne a folytonos tökélyesbülésre való vágyat és igyekezetet eltompítják, őt önhippé, tulbizakodottá teszik. Én bár mely nemzet tömegétől tanulságos tulajdonokat nem követelek. Én Európa miveltebb

népei közt többeket ismerek, melyeknek több kevesebb jó tulajdonai, dicséretes jellemvonásai vannak, de a legmiveltebbek közül igen keveset, melyet politikailag értnek tartanék; pedig én e tulajdonra nézve sem vagyok tulkövetelő. Én megelégszem s politikai érettségnek elismerem, ha valamely nemzet zömének jelentékeny és döntő többsége, más kevésbbé mivelt nemzetek jó tulajdonain felül a szabadság és rend iránt egyenlő vágygyal és ragaszkodással viseltetik; ha elég józansággal bir polgártársai közül azokat, kik bizalomra érdemesek, jól megválasztani, s azokat nem vakon, de öntudatosan és nyugodt meggyőződéssel követi, s ez által lehetővé teszi, hogy az őt megillető legnagyobb szabadsággal a lehető legbiztosabb rendet élvezze.

Ily politikailag ért nemzetet én Európában alig ösmerek mást mint a schweizit, a belgát, az angolt és Némethon némely népeit.

Ha könyvecském szíúk köre engedné, kétségen kívül igen érdekes volna a felett vizsgálódnunk, hogy az említett nemzeteknek alkotmányos szerkezete mily különböző, s hogy nem e szerkezet, hanem a nemzet vezetői magas miveltsége és erkölcsisége, valamint a nemzet zömének hazafias szelleme és jelleme fő alapja a közjólétnek.

A legbensőbb örömmel elismerem hazámfiain jó tulajdonait, a jóra, a szépre fogékonyságukat, könnyü lelkesüléseket, erélyességeket, bátorságukat, a nyomás, a zsarnokság elleni rugékonyságukat, visszahatásokat, kitartó szívósságokat, összetömörüléseket.

Volt idő, midőn a szerencsétlenség, a veszély a helyett, hogy egyesített volna, felzavart, egymás ellen ingerelt, visszavonásra késztetett. Az utóbbi idők tanúságai szerint a kevésbbé mivelt nemzetek ez egyik

bűnén már felül-emelkedtünk; azonban a mindennapi számos példák azt bizonyítják, miszerint nemzetünk zömének még igen nagy része távol van attól, hogy a kedvezőbb sors jótéteményeit ildomosan élvezze. A szerencsétlenség nélkülözései felett rokonilag meg tudott osztozni, nyomását példás ildommal hordozta, de a szerencse áldásai felett összevész, azokat békében és rendben élvezni és a legczélszerűbb módon ujakkal tetézni, szóval, a szabadságot használni, öregbiteni kevésbé képes; valamint még általában távol van attól, hogy nagy szabadsággal nagy rendet, biztos békét párosítson, hogy utmutató vezérférfit jól megválasztani, hogy a megválasztottakat megnyugvással és kitartó bizalommal követni tudná. Mig nemzetünk zömének jelentékeny és döntő többsége azt nem teszi, addig népünk politikai érettségének magasztalása valóság helyett csak aljas ámitás eszközei maradnak, annál veszélyesebbek, minthogy nemzetünk szellemét mételyezik meg, s abban gátolják, hogy jó tulajdonai mellé azon dicséretes erényeket, melyekkel még nem bír, megszerezhesse. Hogy ez megtörténhessék, mindenek előtt az szükséges, hogy a felsőbb, a miveltebb osztálybeliek valamint egyebütt úgy a politikában jó példával menjenek előre; hogy nemzetünk azokban jó irányadókra és vezetőkre találjon.

Szólok tehát röviden és egész őszinteséggel társadalmunk közép és felsőbb osztályainak politikai foglalkozásáról. Ugy hiszem, azt gyakorlati szempontból legalkalmasabban tehetem, ha politikai pártjaink felett tartok rövid szemlét. A politikai munkásság ugyanis az említett társadalmi osztályoknál alakul világosabban és állandóbban körvonalazott pártokká s onnan ágazik ki az egész nemzetre.

Pártszemlém meglehetősen tág körre kell hogy terjedjen. Társadalmunk fejletlenségéhez és egyoldalúságához képest ugyanis a politika az egyetemes nemzeti munkásság aránytalanul nagy részét foglalja magában.

* * *

Az emberi korlátolt tehetség nem teremtésre, csak alkotásra képes. Raphael legmesteribb festvénye, Haydn „Teremtés“-e, Shakespeare legremekebb műve nem teremtés, hanem száz meg száz, ezer meg ezer már létező tényezőkből összeillesztett új alkotás.

Ha állításom igaz az emberi munkásság azon ágai-
ban, hol a lángésznek legszabadabb tér nyílik: annál inkább kell annak állani azon emberi foglalkozásokra nézve, melyek főképen tapasztalaton alapulnak.

Ily foglalkozás mindenek felett a politika. Itt bármely helyes cselekvésre, bármely sikeres alkotásra mulhatlanul szükséges, hogy a célbavett cselekvény indokolt és üdvös legyen, hogy a tényezők, melyek annak előhozására szükségesek, létezzenek, vagy előállíthatók legyenek, hogy e tényezők felhasználtassanak, azok pedig, melyek akadályul szolgálhatnának, eltávolíttassanak, hogy végül a cselekvény ép úgy miként indokoltnak és üdvösnek mutatkozik, hajtassék végre.

Ezek azon mozzanatok, melyeket minden államférfinak, de sőt minden egyes polgárnak hazafi munkássága kisebb nagyobb körében gondosan szemügyre kell venni, ha magát a tévedéstől, hazáját az általa okozott káros következményektől meg akarja óvni.

E mozzanatoknak, melyeken bármely helyesen tervezett és célszerűen végrehajtott cselekvény keresztül kell hogy menjen, megítélésére józan ítélő tehetség kívánatik; különösen pedig ott, hol fontosabb feladat

forog kérdésben, mulhatlanul az ítélőtehetség azon tökélye szükséges, melyet tárgyilagosságnak (objectivitas) neveznek, s mely szerint valaki a megítélendő tárgyakat egyedül ön magoknak tulajdonai szerint itéli meg, elvontan és függetlenül egyéni hajlamától, érzelmeitől és mind attól, mi abban, hogy részrehajlatlan ítéletet hozzon, gátolhatná.

Csupán az oly férfiak, kiknél az ítélőtehetség ama fokra emelkedett, képesek, hogy egy csak valamennyire kifejlett állam közéletére jelentékeny és egyszersmind üdvös befolyást gyakoroljanak; hogy a tekintélyesb politikai pártok élén álljanak; hogy mint törvényhozók irányadó hatással bírjanak, mindenek fölött, hogy a parlamentáris központi kormányban részt vegyenek.

Az ítélés és cselekvés fönnebb vázolt módjával homlok egyenest ellentétben áll azok eljárása, kiknek politikai ítéletökben, valamint cselekvényeiknél egyéni véralkatuk, szeszélyes hajlamuk és érzelmeik játszodják a főszerepet. Ezek mind azt, mi véralkatuk, hajlamaik és érzelmeiknek kellemes, egyszersmind a közre és házára nézve is nem csak üdvösnek, de könnyen kivihetőnek is tartják. Ezek azzal, hogy a tényezők, melyek kedvencz terveikre nézve szükségesek, léteznek vagy előállithatók-e, keveset törődnek, ők a meglevő kedvező tényezők hatását mindig tulbecsülik, míg az ellenkezőket figyelmökkel vagy épen mellőzik, vagy hatáskukat a valónál sokkal kevesebbre becsülik.

Az ily előzményeket ritkán szokta ugyan valódi siker követni, mind a mellett ha mégis néha a roszul tervezett és hiányosan munkába vett mű a megszületésig halad, az említett faiseurök ép oly könnyelműséget tanusitnak annak végrehajtásánál, mint minővel addig eljártak.

A mi továbbá a többi államférfiui tulajdonukat illeti, volt idő és pedig nem rég, midőn a politika a ravaszság, a csalfaság tudományának tartatott. A történelem meghazudtolja e tant. Nemde mindég és minde-nütt a legnagyobb szellemi tehetségek hatását jellemök emelkedett szilárdsága bámulatason hatványozta, s a leghatalmasabbak kétesebb körülményeik közepett, midőn a hatalom eszközei már elégteleneknek mutatkoznak, nem érzik-e magokat kényszerítve erkölcsi tüntetésekhez folyamodni?

Az idő még távol van, de kétségtelenül be fog következni, midőn nem csak a magasabb állású államférfiak, de a néppel közvetlenül érintkező hivatalnokok, nem csak a parancs és kényszer útján, hanem minde-nek fölött jó példájuk által fognak a népre hatni.

Addig is azonban, míg e boldog idő bekövetkeznék, legalább a magasabb államférfiaknál hova tovább mind szükségesebb kellék a politikai jellem.

Ez koronája az államférfiui képességnek. E tulajdonnak nélkülözhetlen feltétele a politikai meggyőződés emelkedettsége és szilárdsága, valamint a politikai munkásság szigorú következetessége.

Míg az ember nem csalhatlan, addig meggyőződése is feltétlenül változatlan nem lehet, azonban a meggyőződésnek komoly és huzamos megfontoláson alapuló és minden mellékes czél nélküli változásától mily könnyen megkülönböztethető a meggyőződés bizonytalansága, ingadozása, a politikai munkásságnak következetlensége. Ez ugyanis vagy az ítélőtehetség gyöngeségét tanúsítja, mely szerint valaki nem képes magának alapos szilárd meggyőződést formálni, vagy a jellem gyarlóságát, mely a meggyőződés helyett más irányadó és elhatározó tényezők befolyása alatt áll.

Az előrebocsátott eszmék világánál vizsgáljuk különböző politikai pártjainkat. Önként értetődik, miszerint könyvecském terjedelméhez képest nem lehet czélom pártjaink eljárását részletes bonczolás alá venni, de csupán főbb vonásaiban ismertethetem azokat és ítéletek felettök.

* * *

A szélső balról kevés mondani valóm van. Párt és tagok igen stereotyp példányok. A párt két legellenkezőbb jellemek összetársulása.

Nemes keblü ábrándozók és a hiúság aljas zaklatottjai fognak abban együtt kezét különböző szándékkal, de ugyanazon eredménnyel, hogy akarva nem akarva, vétkesen és ártatlanul az emberi nemnek sok bajt okozzanak.

A polgári társaság fejletlenebb korában, valamint az egyéni és társadalmi szabadság első mámorában a társadalomnak nagy kárára voltak, sok dulasokat okoztak; a jelen században azonban valahányszor oly állást foglaltak, mely veszélyessé válhatott volna, mindannyiszor nem hiányoztak nagy szellemek s elegendő hű és bátor hazafiak, kik a társadalmat és a civilizatiót megmentették.

Hogy a dolog nálunk még ennyire se haladjon, eszélyes éberség és bátorság szükséges, hogy a kisebb veszélytől félelem és tétovázás fejünkre nagyobb veszélyt ne hozzon, hogy a bajnak eleje vétessék.

A mivelt világ számszerint legkisebb népei közé tartozunk, fajrokonaink nincsenek, idegen nemzetiségek fajunkhoz legalább is egyenlő számban kuszálnak át, darabolnak szét, ostromolnak tulcsigázott, ki nem elégithető követeléseikkel, fenyegetnek ellenséges indulattal. A közöttünk létező népfajokkal rokon, külön

államokat képező tömör népfajok vesznek körül. Mivelt Európa szélére helyezve valamint hosszas időkig a keresztyénség és pogányság választó falát képeztük hajdan, ugy most Európa azon része közt állunk, mely békét, békés haladást, renddel párosult szabadságot óhajt, — és a közt, mely szerencsáját egy nagy terjű conflagratiótól várja.

Ily helyzetünkben, a mondott terhes viszonyok közepett, hiszi vagy legalább népünkkel elhitetni törekszük a szélső bal, miszerint elég erősek vagyunk, hogy teljesen önálló és független politikát kövessünk, hogy szükség esetében magunkra az egész világnak megfeleljünk. Vagy ha a szélső bal is elismeri, hogy mások támogatására nekünk is szükségünk lehetne, akkor ismét az előbbinél nem hasznavehetőbb eszmékkal, tervekkel áll elő.

Európa nálunknál sokkal hatalmasabb nemzeti külpolitikában a legnagyobb óvatosságot, finomságot használják, a legnagyobb gonddal igyekeznek erejüket szövetségek által gyarapítani. Régibb összeköttetéseiket mindaddig, míg csak legkisebb hasznát reménylik, gondosan fentartják, az új szövetségek megszerzésében a legnagyobb elővigyázattal és tapintattal járnak el, új meg nem szilárdult összeköttetésekért a régieket, szilárdakat fel nem áldozzák. A szélső bal ezzel ellenkezőleg külpolitikánk, külösszeköttetéseink teljes és rögtönös megváltoztatását hozza indítványba. Azt óhajtja, hogy az osztrák birodalommal századok során át tartott és közelebről az alárendeltség helyett a kölcsönösség alapjára fektetett szövetségünket meglazítsuk, hogy Európának miveltebb, hatalmasabb, béke- és renddel párosult szabadságért buzgó részétől a kevesebb miveltségű, kisebb, gyengébb, a közbékében kevésbé érdekelt feléhez szakadjunk.

Az osztrák politika felolvasztó törekvései századokon át nem sikerültek, és pedig mindenek fölött azért, mert hazánk kebelében a felbontást közvetítő, elmozdító német elem aránylag csekély volt. A szélső bal úgy hiszi, hogy nemzetiségünknek üdvös szolgálatot tesz, ha oly szövetséget ajánl, mely hazánk különböző nemzetiségeiben a felolvasztás legáltalmasabb közvetítőit fogná találni.

A legnemesebb szándékok, a leghatalmasabb akaratok ellenére Európa legtekintélyesebb államai a fegyveres béke elveinek hódolnak. A szélső bal azt hiszi, vagy elhitetni akarja, miszerint mi egyedül képesek volnánk ellenkező politikát követni, s a lefegyverzést, melyet sem Porosz-, sem Francia-, sem Angol-, sem Oroszország megkísérteni még nem mert, mi kezdenők meg. A szélső bal hazánk függetlenségét hordja ajkain, s mégis ő óhajtana fegyvererőnket a minimumra redukálni, semmit se törődve azzal, ha elől a szerb vagy román fricskáz fel, hátul pedig az orosz még lealázóbban bánik velünk.

Miután a szélső bal külügyi politikájának főbb mozzanatait előadtam, szólok már lehetőleg röviden belügyi, legelőbb közigazgatási politikájáról és magatartásáról.

Itt a változott körülmények számba nem vétele, a felfogás, az irány subjectivitása természet szerint még szembetűnőbb, mint a külpolitikában. Itt ugyanis közelebb fekvő érdekek forognak fenn, mint amott; itt nem az ország, hanem az egyén függetlenségének, szabadságának legabstractabb felfogásáról van szó. Ez nem a hazának, hanem az egyénnek, Pálnak Péternek hatalmi kérdése, hogy t. i. az egyesek, vagy ezekből alakult kisebb nagyobb testületek, minél nagyobb szabad-

ságot élvezzenek, minél nagyobb erejük, hatalmuk légyen, hogy különösen a közigazgatásban ne csak osztozzanak a központi kormánnyal, azt ne csak bírálhassák, de annak sikeresen akadályt tehessenek, ellene szegülhessenek.

Hogy itéletünk e tárgyban helyes lehessen, vizsgáljuk mindenek előtt azon nagy haladást, melyet államszervezetünk 1865 óta tett.

Az 1848-iki vívmányok valósággá lettek, ujjakkal szaporodtak. Rendi országgyűlésen alapuló alkotmányunk népképviselői szervezetet nyert, idegen kormányunk nemzetivé változott, felelőssége, mely régebben illusorius volt, parlamentarizmus alá helyezett. Törvényhozásunk, valamint ministeriumunk azon hatáskörrel, azon biztosítékokkal bír, mint más alkotmányos országok törvényhozó testülete és kormánya. Azon nem tetemes eltérést, mely más alkotmányos országoktól az államhatalmak gyakorlatában a közös ügyek miatt történt, sajátos helyzetünk tette szükségessé. Midőn a törvényhozó testület teendőinek egy része, a törvényhozó testület választott küldöttsége közbejöttével, a magyar ministerium teendőinek hasonló része az említett küldöttségeknek felelős közös ministerek által a legszabatosabb garantiák mellett történik; midőn a magyar állam jogait a Lajthán tül állam ellenében a legtökélyesebb paritás elve védi: ebből ép oly kevésé származhatik bármelyik részre tulsuly, mint az államhatalmak alárendeltsége. Egy figyelmes pillantás törvényhozásunk vitásaira, működésére, politikai mozgalmaink teljes szabadságára, bárkit is meggyőzhet fonnebbi állításain valóságáról.

Hogy alkotmányos szabadságunk más tényezőiről is megemlékezzem: a sajtótörvények hiányosak, a gyü-

lekezetiek teljesen hiányoznak. E körülmény, a kormány engedékenysége miatt népiünk által a sajtó-, valamint a gyülekezési szabadságnak inkább tulterjesztésére, mint korlátolt gyakorlására használtatik fel. Egy szóval, társadalmi életünk élénksége a politikai alárendeltség vagy zsidbadás legkisebb jeleit sem mutatja. Nem kevésbé örvendetes a feltünő lendület, mely iparviszonyainkban mutatkozik.

Ezek azon jelenségek, melyek más mivelt országokban is a közjólét emelkedését jelzik, s a népet, annál inkább a nemzet miveltebb osztályait a megelégedés, a kormány iránti elismerés kisebb nagyobb mértékére hangolják.

A főnnebb említett alkotmányos intézményekben találják a mivelt világ számos népei szabadságuknak főbiztosítékát, alkotmányos garantiájuknak legnagyobb részét.

Minden államban, hol valódi alkotmányos szabadság létezik, a főnnebb említett országos intézményeken kívül nem hiányoznak még kisebb nagyobb terjű, több kevesebb szabadsággal ellátott községi, városi, grófsági, vagy tartományi intézmények, melyek a magasabb államszerv hasonlatára rendszeren ismét tanácskozó testületekre és végrehajtó hivatalokra oszlanak.

Ez intézmények czélja, hogy a közigazgatás alsóbb fokozatait a központi kormány felügyelete alatt azok kezeljék, kik azt czélszerűbben és olcsóbban tehetik; hogy a nép érdekei, kívánalma és szükségletei szabadon nyilatkozzanak, alkalmas közegeket nyerjenek; hogy az alsóbb fokozaton csekélyebb fontosságú tanácskozó gyűlések és kisebb terjű közigazgatási hatóságok a honpolgároknak a fontosabbra, a nehezebb foglalkozásokra iskolául szolgáljanak; hogy végül a központi kormánynak

netaláni tulterjeszkedési, valamint tulságos öszpontosítási hajlama, törekvése ellensúlyoztassék.

De bármennyire üdvösek légyenek is az elősorolt célok, minden jól rendezett alkotmány gondoskodik arról, hogy a törvényhatósági intézmények az őket teljesen megillető korlátokon túl ne terjeszkedjenek, hogy különösen a központi kormány törvényes és pontos kormányzásának akadályt ne tehessenek.

A szélső bal ezeket tekintetbe vehetné. Jól meg kellene fontolnia, hogy hazánk mai általános fejlődése következtében a municipalis omnipotentia szükséges volta tetemesen csökkent. Erre a közelebbi szomorú idők is a legvilágosabb bizonyítékul szolgálhatnak. 1849-ben ugyanis lesújtattunk, alkotmányunkkal együtt törvényhatósági intézményeink megsemmisítették, megyei városi gyűléseink elnémultak, és mégis az ellenfél legkonokabb kitartása daczára is elvégre diadalmaszkodtunk, lábra állottunk és nem a megyék tették lábra hazánkat, hanem a nemzet tette lábra a hazát és megyéket.

Ha ezen felüdülés megtörténhetett a megyei rendszer nélkül, mennyivel bizonyosabb, hogy az azóta létesült képviseleti rendszer és a parlamentáris felelős kormány, korlátoltabb és okszerűbb törvényhatósági rendszer mellett, képes leend hazánk megszerzett szabadságát megvédeni, s azt ha csorbát szenvedne, helyreállítani.

A szélső bal figyelembe vehetné, miszerint bármely alkotmányos intézmény tartóssága nem attól függ, hogy az idő kívánalmainak mereven ellentálljon, hanem hogy azokhoz tudjon idomulni. Megyei rendszerünk is első megalakulása óta mostanig többféle lényeges változásokon ment keresztül. Hogy csak egyet említ-

sek: az állandó haderő meghonosulása után előbb használhatlanná azután szükségtelemmé vált régibb hazai védrendszerünk; teljesen átváltozott s megszünt meggyeinknek a védrendszerben jutott kiváló szerepe.

E változás az öszpontosítás érdekében történt. A fejlődött hazai és világviszonyok most újabb átídomulást kívánnak, hogy ne csak az alkotmányos szabadságban, hanem a kormányzás, az igazságszolgáltatás és közigazgatás okszerű előnyeiben a versenyt Európa más mivelte népeivel kiállhassuk.

A szélső balpártiaknak mind ezt figyelembe kellene venniök, de ők egyaránt ignorálják a nálunk történeteket, valamint azokat, mik körülöttünk naponként végbemennek; ők azt hiszik, hogy a nap alatt minden változó, csak megyei hatósági rendszerünk van a haladás, a változás törvényei alól kivéve; ők attól tartanak, hogy ha a bíróság a közigazgatástól különválasztatik, ha a megyéknek a bírák választására való befolyása megszűnik, ha a megyei gyűlések a felsőbb rendeletek végrehajtását többé nem gátolhatják, egy szóval ha megyegyűléseinknek eddig birt, vagy maguknak eltulajdonított jogai korlátoztatni fognak: ebből hazánk szabadságára és alkotmányára kár és veszély fog következni.

De már is igen sokat mulattam e tárgynál.

Mielőtt a szélső baltól bucsut vennék, lássuk még felfogását és eljárását belügyünk egy oly ága körül, mely iránt különös vonzalommal viseltetik, mely gondoskodása főtárgyát kellene hogy képezze: a nép terhét értem.

Európa minden államai háztartásukat a nép súlyos terheltetésével is alig képesek fedezni. A legkülönbözőbb adónemek gondoltatnak ki, hogy az említett czél

elérjék, s a teher mennyire lehetséges, minél több adóképes tárgyak közt oszljon meg.

E könyvecske keretét nagyon is túlhaladná adótárgyainkat bíráló alá vonni. Van köztök kettő: a szesz és dohány, melyeknek megadóztatását fontos okok javalják. Egyik sem képez életszükségletet, általában mindkettő a rendes iparczikkék rovatába tehető, kisebb fogyasztásuk inkább hasznos mint káros volna. A reájok rótt adó számosak közt oszlik fel, s az államnak tetemes jövedelmet biztosítanak. Különösen a dohányegyedárusság egyszersmind termelési kiváltsággal lévén összekötvve, a birodalom többi országait teszi nagyrészen hazánk adózóivá, s egyrészről ez is oka, hogy a dohányegyedárusság államháztartásunknak oly bő jövedelem forrását képezi, melyet mással, annál inkább kevesebbé nyomasztóval, pótolni lehetlen volna. És daczára mindezeknek, a szesz és különösen a dohányadó az, melynek eltörlése mellett a szélső balpártiak legindulatosabban izgatnak és pedig miért? Azért, mert népünk per eminentiam pipázó nép, s ugy azt mint az iddogálást is sokkal inkább kedveli, mint mennyire kívánatos volna; s épen azért a dohányegyedárusság és szeszadó elleni izgatás igen könnyü és sikeres ámitási és izgatási szer. Lehet-e helytelenebb felfogás, félszegebb eljárás mint egy pénzügyi, egy tisztán tapasztalati tárgyban, a legalaposabb indokok ellenében, egyedül a nép előítéletét venni zsinórmértékül?

Kétségen kívül a legüdvösebb hazafi-törekvés, a legszentebb polgári kötelesség azon munkálni, hogy a nép terhei könnyebbüljenek, hogy a polgári társaságban oly állapot hozassék létre, mely mellett a munkás polgár, a szorgalmas családapa és többi családtagok képesek legyenek szorgalmuk után magoknak és családjuk

dologképtelen tagjainak nem csak tűrhető, de a mennyire lehetséges, kellemes és biztos létet eszközölni. Az említett törekvés azonban célját teljesen téveszti és a helyett, hogy üdvös volna, a legveszélyesebbé válik, ha a szorgalom és ipar legbiztosabb alapját, a birtok sérthetlenségét támadja meg; ha a jóllét alapjául nem a szorgalmat, hanem a más jogos birtokának megtámadását és elsajátítását helyezi kilátásba. A szorgalom, a munka ugyanis nem csak a vagyonszerzés nélkülözhetlen alapja, de egyszersmind az emberi nem erkölcsiségének főeszköze, fentartója. A mely ember szellemileg vagy anyagilag nem foglalkozik, nem munkál épen annyit, mennyire képesítve van, az erkölcstelenséget cselekszik nem csak mulasztólag, de legtöbbszörre ténylegesen is; s ha ez áll a mivelte emberre, annál inkább illik a kevésbé miveltekre, kik nem annyira szellemi, mint testi munkásságra képesítvők. Ezekre nézve kétségtelen, hogy valamint a munkásság és szorgalom erőnyeknek kezdete és nélkülözhetlen kutforrása, úgy másfelől a munkátlanság és henyélés minden rosznak szülőanyja. És a szélső bal pártiak közül sokan, kik kiválólag népboldogítóknak kívánnak tartatni, nem riadnak vissza népünk legfőbb kincsét, erkölcsét megméltelyezni, midőn politikájoknak a néppeli megkedveltetésére akarva nem akarva, ténylegesen vagy elnézés által a tömeg közt oly tanok hirdetését és elterjedését mozditják elő, melyek a birtok sérthetlenségét megtámadják, a munkásságot és szorgalmat, a közerkölcsiség legfőbb emeltyűjét, megrendítik.

A szélső bal említett politikai iránya lényegénél nem kevésbé hibás és veszélyes azon modor, melyben azoknak nagy része tanait hirdeti, elveit érvényesíteni törekszik.

A komoly megfontolást, a higgadtságot nélkülöző hévvel és megrögzöttséggel ragaszkodnak olykor a legjobb hiszemű szélső balpártiak téves és vétkes államtanaik s politikai irányukhoz; készek annak valószínűsítésére a leghelytelenebb, a legjogtalanabb eszközöket mozgásba tenni, felhasználni; készek a bel csendet és rendet kockára tenni, a nélkül, hogy megfontolnák, miszerint nem csak a külháboru, hanem még inkább a belzavarok a köznépet is sújtják s róják rá a legsúlyosabb terheket, a legérzékenyebb nélkülözéseket; és ismét a szélső balhoz tartozók teszik ezt, kik a nép boldogítását hordják mindig ajkaikon.

Ugy hiszem eleget mondtam annak bebizonyítására, hogy a hazai szélső bal által vallott politikai elvek, a követett eljárás nem a komoly megfontolás, nem az ildom politikája, nem azon politika, melytől hazánk folytonos és a kor igényeinek megfelelő biztos fejlődése és felvirágzása várható; de ellenkezőleg ama politika, ha hazánkban többségre jutna vagy csak tetemes terjedelmet nyerne: okvetlenül nagy romlásunkat, s a 49-belinél még veszélyesebb bukásunkat vonná maga után.

Nem is Magyarország az, hol e politika igazi honát, kedvező égalját, főtáplálékát találja. Hazánk határain kívül földünk egy oly szülöttjére hivatkozik az, s benne keresi nem tudhatni okkal vagy ok nélkül fősugalmazóját, leghatályosabb hirdetőjét, leghatalmasabb istápját, — benne ki nem elégedve meg egy nemesebb törekvés nagyságával, most úgy látszik, mint ha a tévedés nagysága volna az, mire egész igyekezettel törekszik. Kossuth kétségtelenül korunk azon egyik hírneves férfja, ki hatáskörét nem csak előkészítette, de még sokkal inkább egy előre nem láthatott nagy-szerű világmozgalom szülte meg azon körülményeket,

azon alkalmakat, melyekhez természeti hajlama, kitünő szellemi tehetsége csodaszerűen illett, s a melyek között nagygyá, ünnepeletté lennie a legkedvezőbb tér nyílt. Minden mások felett övé a dicsőség, hogy nemzetiünk oly rögtön a nemes lelkesedés és bátor cselekvés ösvényére kilépett, hogy önerejével megismerkedett, hogy hazaszeretetének és hősiességének oly bámulatos példáit adta, hogy hazánk a mult forradalom egy évi rövid lefolyása alatt az alkotmányos közjogi, valamint az egyéni szabadság terén oly becses vívmányokkal gazdagodott. Másfelől minden mások felett Kossuthot terheli a vád, miszerint önmunkáját bárha meg nem semmisítette, azonban tulzása által annak üdvös eredményét tetemesen csökkentette, s hazájának semmikép nem menthető, de csak nem is indokolható, temérdek szenvedéseket okozott. E vád felett minden levonás vagy homály nélkül áll azon tény, miszerint Kossuth nemesebb jellemének tulajdonitható érdemül, hogy daczára a legjogtalanabb kihívásoknak, a legnagyobb erőfeszítésnek, melylyel az 1848/9-iki küzdelmek folytak, a forradalom részéről a személy- és vagyonbiztonság, a keresztyén, a mívelt társadalom alapjai kevesebb megrendülést szenvedtek, mint a felizgatott szenvedélyek közepett könnyen történhetik vala.

És ime Kossuth egy ily mult után nem tartja maga alattinak oly politikának kölcsönözni neve nimbusát, közreműködése varázshatását, melytől nemcsak a haza míveltebb része, de a nép többsége is kárhóztatással fordul el; nem átalja, hogy az ő nevében hirdessék a legveszélyesebb tanokat, használjanak oly izgatási fegyvereket, melyeket ő, mint méltatlanokat, a forradalom legkétségbeesettebb hullámszásai közepett is visszautasított.

Ezeknek rövid megemlítése után úgy hiszem helyesen teszem, ha a történelemre bizom bővebb ítéletet hozni a kétségtelen nagyság nem kisebb árnyoldalai felett.

* * *

A balközép majdnem hasonló bizalmatlansággal és idegenséggel viseltetik nyugoti összeköttetéseinkhez, s szövetkezésünk fonalát hasonlólag a keleten keresi.

A mult országgyűlés kezdetén már Sadowa előtt a balközép egyik vezértagja tette azon világos nyilatkozatot, miszerint a keleti confoederatiót egy reánk nézve nem kívánatos, azonban nem sokára bekövetkező oly kényszerűségnek tekinti, melyhez előre alkalmazkodnunk mulhatlanul szükséges. E nézet szerint külpolitikánk sarkpontjánál a balközép a szélső balhoz oly közel állana: mily csekély a politikában a távolság az eredményre nézve a szükségesség és kívánatosság közt. Mig ugyanis a kívánatosság a politikai törekvés czélját képezi, az alatt a szükségesség a kényszer törvényétül mondja ki történni engedni azt, min változtatni nem lehet.

A közös ügyeknél a szélső bal a jogalapot is kész tagadni. A balközép ezt elismeri, de ez elismerést nagy részben meghiusítja, midőn a következményeknek nem tesz eleget, melyek amaz elismerésből önkényt folynának.

A mondottak igen nagy általánosságban érintik ezen fontos tárgyat, melynek bővebb taglalása a balközép magatartásának megismerésére mulhatlanul szükséges.

A közös ügyek körüli elveit a balközép már akkor felállította, formulázta, midőn a szélső bal mint párt még semmi vagy igen csekély életjelt adott.

A balközép a közös ügyek és delegáció iránti nézeteit úgy a szószéken, mint az időszaki sajtó útján terjedelmesen és részletesen kifejtette, indokolta. Véleményének több tekintetben eltérő két országos okmányban, egy külön és egy ellenvéleményben adott kifejezést.

A balközép a delegációkban előbb nemcsak önkéntesen részt vett, de sőt maga jelölte ki kebeléből azon egyéneket, kiknek a többség általi megválasztását óhajtotta. Később ismét a balközép volt az, mely tagjaitól a delegációkban részvételt megtagadta. Végül a legutolsó delegációi választások előtt, miként hallszott, a balközép azon elvet állította fel, hogy ha közülnök is választatnának tagok, ezek tetszésére bizná elfogadni vagy visszautasítani a választást. Daczára e formai habozásnak a szilárd, az indulatos ellenzés, mely a balközépnél a delegációk ellen lényegileg létezik, oda mutat, hogy a balközép ma is azt hiszi, miszerint a delegációkban fedezte fel a többség achilles-sarkát, lelte meg azon archimedesi pontot, honnan a többséget és minis-teriumot sarkaiból kivetheti.

A kiindulási pont, melyből okoskodásánál a balközép kiindul, nem különben mint a cél, hova állítása szerint törekszik; a vívmány, melyet győzelme jutalmául kijelöl: hazánknak függetlensége. — Egy fölötté rugékony, nagy kiterjedésre képes magasztos eszme, mely hazánkfiai kebelében annál erősebben honol, minthogy százados sebeivel van összeforrvá, mert századok óta igyekeznek nemzetünk az iránti vágyait, esengését valósítani, a nélkül, hogy az utolsó időkig hó buzgalmának, szakadatlan igyekezetének érvényt tudott volna szerezni. De ép ezért, és minthogy a bölcsészet s még inkább az állambölcsészet nem hallgathat egyedül az érzelmek sugallására: vizsgáljuk ama kiindulási

pontot, valamint az abból származtattakat egy kissé tovább, és mégis szigorú rövidséggel.

A függetlenségnek feláldozása vagy csak indokolatlan korlátozása ép úgy vezet szolgaságra, mint más felől a függetlenségnek túlhajtása tehetlenséget von okvetlenül maga után. Azon áron, hogy magára maradjon, bár ki is lehet másoktól független, csak hogy a magára maradt saját gyengeségétől lesz nagyon is függővé.

Nincs szövetkezés, melynek szükségét a természet inkább kijelölte volna, mint a két különböző nem közötti, s mégis van-e szövetség, mely függetlenségünk nagyobb részét kívánná áldozatul, mint éppen az? de más részről a nőtlen nem vásárolja-e függetlenségét igen sok nélkülözéssel?

Tagadhatlan, hogy minden szövetség függetlenségünk némi korlátozásával jár, valamint kétséget nem szenved, miszerint minden szövetség jogos és ildomos, mely függetlenségünk korlátozásáért elegendő kárpótást nyújt az egyesült erők gyarapodásában, valamint abban, hogy a gyarapodott erők által is azoknak biztosítása mellett anyagi és szellemi fejlődésünk és jólétünk sikeresen eszközöltethessék.

Ily elvek szerint intézik szövetségeiket egyének és nemzetek, kik ügyeikben, különösen a fontosabbakban, az ildom szabályai szerint járnak el.

A világ jelen politikai iránya, melynek tulzását elismerem, éppen abban mutatkozik: hogy az erők összesítése és célszerű szövetkezések által minél nagyobb eredmények eszközöltessenek.

Nincs nemzet, mely inkább oda volna utalva, mint éppen a magyar, hogy számának, erejének korlátoltságát

gán, helyzetének sok tekintetben mostoha voltán ezélszerű szövetkezés által igyekezzék segíteni.

Ha most kellene szövetkezésünk első szálait fonni, ez esetben is sokkal helyesebb volna jobbunkat nyugat felé nyújtani, hol mivel, hatalmas, jóllétüket a béke és folytonos mivelődés áldásaiban kereső, érdekeinkkel rokonos államokra találunk, mint keletnek fönnebb már jellemzett nemzeteihez fordulunk. Azonban itt nem új szövetség kereséséről van szó. Legközvetlenebb szövetségeseink már századok óta léteznek. Hatalmas érdekek hoztak vele együvé és tartottak együtt, daczára azon nagy árnyoldaloknak, melyekkel e szövetség régebb össze volt kötve.

E szövetségből hosszasan, századokon át az alárendeltség sorsa jutott számunkra. Mindemellett a változott közelebbi körülmények közt sem kívánta saját érdekünk azt, hogy e szövetséget felbontsuk vagy a merőben idegen államok közt divatozó laza szövetséggé változtassuk; de századokon át kifejlett és kölcsönös támogatást igénylő közös ügyeink figyelembe vételével egész igyekezetünknek oda kell irányulni, hogy az alárendeltség helyét az egyenjogúság foglalja el, hogy a szorosabb kötelezettség mindkét részről egyensúlyoztassék, hogy a teljes függetlenség okvetlenül szükséges korlátozása megfelelő előnyökben lelje kiegyenlítését.

Ez érdekek nyertek alkalmazást, ez elvek találtak valósulást az 1867 : XII. törvényben, melynek üdvös voltát nemcsak az elmélet, de a tapasztalat is igazolta. A kiegyezkedés óta hazánk egyetemes államélete, politikai élénksége, anyagi valamint szellemi jóléte örvendetes fejlődésnek indult. Az anyagi fejlődésnek a földmivelés, az ipar, a kereskedelem szembetünő élénkülése,

a munkáskezek elégtelensége, napi bérek bámulatos emelkedése kétségtelen bizonyítékai.

A balközép a közös ügyek kezelése módját hibásnak, következményeit károsnak állítja. A deákpárt tagjai közt lehetnek olyanok, kik azt befejezett, változhatlan ténynek tekintik. Én egyikkel sem tartok, én úgy hiszem, hogy a mi hazánk és a birodalom más része közti viszonyok teljes egyensúlyozására még szükséges: az nem az alap káros megingatása, hanem részletes javítványok által megtörténhetik s meg is fog történni; de hogy ez teljesen megtörténhessék, előbb még azon tényezőknél is, melyeket mi a szövetség mérlegébe tenni képesek vagyunk, gyarapodása szükséges.

A balközép a *pragmatica sanctio* sérthetlen fenntartását elfogadta. A balközép ugyanazon ügyeket vallotta közöseknek, mint a többség, de az ügyek kezelésére oly módozatot hozott indítványba, mely mellett államéletünknek két főbb tényezője, a kül- és a hadügy, oly hátrányos kezelést nyerne, hogy a mellett ép ezen ügyekben annyira szükséges pontosság és gyorsaság tekintetében más mivelt államok oly messzire haladt ügyességével versenyezni merőben képtelenek volnánk.

Ama kezelési mód, melyet a balközép a delegatióval szemben indítványoz, a függetlenséget oly mérvben — mint azt az említett párt formulázza — nem biztosítja; az sem reál-, sem personál-unio, de a kettő közt tervelt és a félrendszabályok minden hiányait magában rejtő módozat, s hogy a csupa personál-unio a birodalom Lajtán inneni és túl fekvő két állama közti viszonynak nem felel meg: azt semmi inkább nem bizonyítja, mint az oly sok vajudás után a balközép által indítványozott kiegyezési mű.

Az 1867: XII. t.-cz. felett a közelebbi képviselőválasztásokban az ország is meghozta helyeslő ítéletét. Mindamellet a közelebbi válaszfelirati viták azt bizonyíták, hogy a balközép, daczára a közbejött fontos eseménynek, a közjogi alappal szemben kezdetben elfoglalt állását ma is azon diszparipának tartja, melyre felkapaszkodik valahányszor nevezetesebb hadjáratra készül. Ám tegye ezt bár mennyiszer, e megrögzöttség legkevesebbé sem változtatja előbbi nézetemet, mely szerint valamint kezdetben, úgy most is a balközépnek a közjogi alap ellen világra jött elmeszülttjeit: tetemes gyengeséget és hiányokat magokkal hozott első magzatoknak, — az említett pártnak a nevezett alap irányában elfoglalt állását: kétségtelen politikai hibának tartsam.

E nézetemet csak akkor változtathatnám, ha nem volnék meggyőződve, hogy levonva a nem kevés levonandókat, a balközépben hazánk jövő gyakorlati és üdvös ellenzékének magköve rejlik.

Hogy a balközép említett magatartását egy befejezett és többé változás alá nem jöhető ténynek nem tekinthetni, ezt engedik reménylenünk az ismételt és egymástól többé kevésbé eltérő programmok, a változott álláspont, a közeledés majd jobbra, majd balra. Ezek méltán a politikai következetlenség legszembe-tünőbb jeléül vétethetnének, ha feltehető, ha megfogható nem volna, hogy oly nagyszerű változások után, melyeken hazánk közelebbről átment, egy számosabb pártnak időre van szüksége, míg magát teljesen tájékozhatja, míg ép annyira megfontolt, mint biztos, üdvös és gyakorlati állást foglal el. Ez álláspontot, ez irányt a többség mint cselekvő párt magokban az eseményekben megtalálta, a balközépnek ellenben az

eseményeken kívül kellett azt keresni, s kell utóvégre is megtalálni.

Az ujonczjuralék megszavazásánál a legutóbbi alkalommal is az ellenzék két töredékét elvi különbség választotta el, a mennyiben a balközép a kivánt mennyiséget megszavazta s indítványai csak a törvény némely részleteire terjedtek. Világos jelei mutatkoznak azonban annak, hogy a közjogi belkérdésekben a szélső és középbal közt nem qualitativ, hanem legfőnnebb quantitativ, s az is csak csekély, különbség lesz.

Megeshetik, a balközép a szélső balnál valamivel hajlandóbb lesz, a törvényhatóságoknak a kor jelen igényeitől merőben elütő jogait, hatóságát rendezni, korlátozni, de kételkedünk, birand-e elég tárgyilagossággal méltányolni azon tetemes változást, melyen az egyetemes európai államélet már régen, s hazánk is közelebbről, átment; s kész lesz-e parlamentáris felelős kormányunkat azon jogokkal és hatáskörrel felruházni, melyekre egy szabad, hatalmas és jólétnek örvendő állam alkotmányos kormányának ép a szabadság, s általában a közjó érdekében szüksége van? Főnnebbi föltevésünket a birói hatalomról szóló törvény feletti viták bőségesen indokolják.

A mi már a modort és azon eszközöket illeti, melyeket elvei érvényesítésére, tervei keresztül vitelére a balközép felhasznál: én az erkölcsi és általában a társadalmi célokat a politika fölébe helyezem. Én nem csak téves, de vétkes politikai fegyvernek tartom mindazt, mi a társadalmi céloknak, a közerkölcsiségnek és közjellemmek árt; én minden oly párttoborzási eszközt, mely nem a meggyőződéssel és annak fegyvereivel hat, kárhozzátok. Mindezek általában több kárt okoznak, mint mennyi hasznot a politika útján eszközölnek.

A közelebbi képviselő-választások után fájdalom e tekintetben sokat lehetne írni; kellene is a végre, hogy a közvélemény tiszta és üdvös felfogásra jusson; hogy a nép ismerje meg egész terjedelmökben különböző hatásuk és bűnösségök fokozata szerint azon lealázó eszközöket és módokat, s tanulja megvetni azokat, melyekkel felsőbbjei, kiknek üdvös oktatással és jó példával kellene előljárniok, kevésbbé mivel, járatlan és szegény polgártársaik erkölcsét, jellemét megmértelyezik.

E könyvecske szűk kerete azonban rövid ujjmutatásoknál többet nem enged.

Én a pénzt a felette káros megvesztegetési eszközök közé sorozom, azt azonban sem az egyedülinek, sem a feltétlenül legkárosabbnak nem hiszem. Igen sok függ a mértéktől, melyben a vétkes módok használatnak.

A pénz azon célra használva, hogy szegényebb sorsu hazánkfiak a szavazásnál nagy idővesztés és költség nélkül megjelenhessenek, a legszenvedhetőbb fogások közé tartozik. Ezen mértéken túl a pénzzel vesztegetés a legaljasabb eszközök egyike; míg más felől az itatást, ámitást, hitegetést, a nemtelen s bajosan fékezhető indulatok felkorbácsolását lehet oly mértékben gyakorolni, melynek káros hatását a pénzzel vesztegetés elérni is alig képes. A pénz aljas eszközzé alacsonyítja a megvesztegetettet, míg a vesztegetésnek főnnebb elősorolt más nemei, a mellett, hogy ugyanazt teszik egyszersmind, mint a mákony a kábultságnak, az izgatottságnak még tartósabb és veszélyesebb hatásával eszközlik a lélekvásárt.

Míg a hazugság, csalás, vesztegetés, ámitás s több ilyen vétkek, melyek a magánéletben általánosan kárhoztatvák, a politikai küzdelmekben mentségre, sőt

helyeslésre találnak; míg azokat nem csak kevés szellemi és erkölcsi műveltséggel és függetlenséggel bíró, de művelt, független és a pártok vezetésére hivatott polgártársaink is tényleg gyakorolják vagy elnézésökkel előmozdítják; míg e vétkek oly mérvben és kiterjedésben gyakoroltatnak, mint azt a közelebbi követválasztások alkalmával tapasztaltuk: mindaddig társadalmi fejlődésre és politikai érettségre nézve hátrább állunk Európa több művelt népeinél. Igaz, hogy az említett vétkek más művelt országokban is gyakran fordulnak elő, de hogy oly kiterjedésben és a felsőbb osztálybeliek közül is oly számosak által gyakoroltatnának, mint nálunk, azt merőben tagadom.

Elismerem, miszerint a primitív és szerfölött hiányos választási törvényeknek nagy része van e kihágásokban; nem vonom kétségbe, hogy hazánk egyik politikai pártja sem ment e vétkektől; nem tagadom, miszerint a pártok kölcsönösen hatottak egymás felingerlésére, vétkes felbuzdítására; nem vitatom, miszerint az ellenzék kisebbsége által is ösztönözve volt erélyesebb, habár helytelen eszközök használatára: de mindezeket számításba véve úgy hiszem igazságot mondok, ha állítom, miszerint a helytelen eszközök használata a kevesebb számú pártok által a menthető arányon is felül gyakoroltatott, míg a szélső balnál tetőpontját érte el.

A nem helyeselhető pártgyarapítási módok közé tartozik azon fusio is, melyre a balközép a képviselőválasztásokra nézve a szélső ballal lépett. Kik csak azért, hogy legerősebb politikai ellenfeleknek ártsanak, készek magokat a következetességen annyira túl tenni, legalább ez esetben a komoly megfontolást a szenvedélyeknek rendelték alá. Ez eljárás hibás voltát a kö-

vetkezés eléggé bebizonyította, egyszersmind arról is tanuskodván, miszerint a politikai árverés, ha egyszer a pártok közt megkezdetik, annak válik előnyére, melyik kevesebb lelkiösmeretességgel viseltetik, s a néptömeg részére tett ígéreteinek nemcsak helyességével, de beválthatásával is keveset törődik.

Hasonlólag káros és hibás az ellenzék s e közt a balközép által is nemcsak künn a vidéken, de az országgyűlésen is használt epés és indulatos vitatkozási modor, mely olykor a csekélyebb fontosságú dolgokat is a veszélyesség megdöbbentő színében állítja elő, a haza helyzetét aggasztónak tünteti fel és a többséget mindenképpen gyanusítani törekszik. A valótlan, az mi nem igaz, politikai fegyvernek is nemtelen, s annak használásán felül kellene emelkedni legalább azoknak, kik a politikai pártok vezetésére hivatvák. További sajnós következménye a fönnebbi tanácskozási modornak, miszerint az emberi természet gyarlóságánál fogva az ellenfelet hasonló fegyverek használatára ingerli, a vitatást a tárgy lényegéről mellékes és meddő czivódásokra tereli, s a tanácskozás tekintélyét lassankint és alig észrevehetőleg nagyon is mélyre képes sülyeszteni. Mindezek hatása pedig legkárosabban tapasztalható izgatottabb, válságosabb időszakok beállásánál. Oly tanácskozó testület ugyanis, mely teljesen normalis viszonyok között és másodfontosságú tárgyak felett is képes hirtelen lángra gyuladni, melyben a vitatkozás epés keserű modora divattá vált, ott a legszomorubb következményekre tarthatni számot, ha az izgatottság indokoltabb jelenetei állanak be.

E részben mily hasznos tanuságot vehetnének pártvezéreink más miveltebb országok, különösen Angolhon államférfiaitól. A legnagyobb vitatkozási szabadság, az

igazságnak legleplezetlenebb, legférriasabb kimondása mellett mily távol van azok vitatkozása az epésségtől, a felháborodástól, rendetlenségtől.

Nem állítom, hogy e részben a többség is minden vádon felül állana; továbbá elismerem itt is, hogy az ellenzék mint kisebbség az izgatottságnak inkább ki van téve: de mindemellett a többségnél hibásabbnak találok nemcsak a szélső balt, de a balközépet is.

Pedig ha megfontolnák, hogy egy higgadt, igazságos és bizonyos mértékig méltányos ellenzék fegyverei a legellentállhatlanabbak, önérdekökben is kerülnek a fönnbbi tévedéseket, hibákat.

Ha szándékom csak az volna, rövid birálat alá venni a balközép tévedéseit és hibáit: ugy a felette tartott rövid szemlét be is fejezhetném. Érzem azonban, hogy kitűzött czélomhoz képest itt megállapodnom nem lehet. A balközép nézetem szerint, hogy ítéletünk teljes legyen, hogy értsünk és értessünk, nemcsak azon nézpont alá jöhet a mi eddig volt, hanem a mi lehet, a minek lennie kell. A balközép különösebb figyelmünket igényli nemcsak számos tagjainak tagadhatlan képessége és kétségbe nem hozható hazafisága, de helyzete miatt, a melyet államéletünkben elfoglal.

E helyzetet nem a balközép szerezte magának; oly kevésbé, miszerint ezt eddig még helyesen felfogni, annál kevésbé használni nem volt képes.

E helyzetnek meg van szükségessége, meg kényelme. Szükségessége abban áll, hogy nincs alkotmányos élet, nincs többség, nincs kormány, legyen az bár mennyire alkotmányos, melynek ellenzékre szüksége ne volna. A balközép helyzetének kényelmes volta pedig abban foglaltatik, miszerint könnyebb valamit bírálni, hibáztatni, mint helyesen létesíteni.

A balközépnek feladata, legfőbb bölcsessége abban állana, hogy a fennemlitett helyzet szükségét és kényelmét minden túlhajtás nélkül felhasználja. Így felelne meg kötelességének, így tenné ő magát úgy önmagára, mint a hazára nézve hasznossá, a történelem előtt pedig üdvözöltté.

Egy állami sem létezhetik országglási elveinek megfelelő kormány nélkül. Bármely kormányváltozás kisebb-nagyobb országos bajjal, hátramaradással jár. Ép azért a parlamentáris államtan általában elfogadott elve szerint az ellenzék csak olyanokat hozhat indítványba, melyeket kormányrajutása esetében valósítani is képes. Egy hazafias és komoly ellenzék tehát csak oly indítványokat tehet, melyek a mellett, hogy általában üdvösek, a fönnebbi szabálynak megfelelnek. Mind az mi ezzel ellenkezik, a politikai üzérkedés rovatába tartozik, s egyeseknek hajthat időszerinti előnyöket, de a hazára nézve fölötte káros, a mennyiben a köznyugalmat zavarja, számosak hiúságát folytonos izgalomban tartja, a kormány megszilárdulását, a közügyek nyugodt és akadálytalan haladását gátolja.

Ha hazánkban a parlamentáris kormány teljesen megszilárditva, annak nehéz feladata általában begyakorolva volna, ha a jelen kormánytól úgy a képzettség, mint a jóakarát megtagadtathatnék: ez esetben lenne indokolható azon indulatosság, azon megbuktatási törekvés, melylyel nemcsak a szélső, de a középbal is a jelen kormány ellen törekszik; de miután az előrebocsátottak másként állanak, miután nálunk a parlamentáris kormány megszilárdulása felette szükséges; miután a jelen kormánynál sem a tehetséget, sem a jó szándékot kétségbe vonni nem lehet: annál szigorúbb megrovást érdemel az ellenzék eljárása, s

annál viszásabbá válik politikai helyzetünk, minthogy a jelen kormány megbukása után két oly párt volna kormányzásra hivatta, melyek közül egyiknek elveivel sehol, a másikéival pedig legalább hazánkban kormányozni nem lehetne.

E bajon csak maga a balközép, a pártnak hazafiságban és ildomban kitünőbbjei segíthetnek, ha a tulsásokat, a szenvedélyességet mérséklük, — mutatkozzék az bár a legkitünőbb tehetségeknél vagy éppen a vezetők némelyikénél, származzék az bár tulságos nagyra-vágyásból vagy epés hajlamból, mely azokkal szemben, kiknek a munkálkodás nehéz feladata jutott, igen is hajlandó hiúsága táplálására, a gáncsoskodási, az ellenzési helyzet előnyeit kizsákmányolni. Ha ezen tagjaira nézve a balközép mérséklőleg lép fel; ha törekvését a haza és a viszonyok jelen igényeihez alkalmazza; ha az alig szilárdulni kezdő jelen állapot alapjainak megingatása helyett hazafias ellenőrködése által azon igyekszik, hogy a parlament határozatai, intézkedései, törvényei a kor igényeinek és hazánk viszonyainak minél inkább megfeleljenek; hogy a parlamentáris felelős kormány tétovázás nélkül a törvény és józan politika ösvényén haladjon, — ha mondom a balközép ez irányra tér: csak ez esetben teszi azt, mi jelen elhivatásának leginkább megfelel, s ez irányban haladva bár mikor megteheti, hogy állását a szerint, mint a közjó kívánandja, változtassa, s hatalmában álland a parlamentáris többség, valamint a kormánynyal szemben többé-kevésbé eltérő vagy éppen ellentétes állást elfoglalni. Ezt pedig annál több nyomatékkal fogja tehetni, minél önzéstelenebb lesz eljárása, minél általánosabb lesz a hazai közönségnél azon meggyőződés, miszerint

az ellenzék főfeladatát nem a ministeri padok elnyerésében, hanem a közjólét előmozdításában keresi.

* * *

Hogy parlamentáris többségünk magát nem kormány-, hanem deákpártnak nevezi, ez oly fictió, egy őszinte tiszteletreméltó férfiú érdemeinek hozott oly tisztesség, mely csak azon esetben nem káros, ha bal-fogalomra nem ad okot.

A parlamentáris többség és a parlamentáris kormány között az ország érdekében a legszigorúbb solidaritás szükséges. Ettől többségünk, neveztessek bár miként, annál kevésbé oldozhatja fel magát, minthogy a feladat nehézsége, mely előtte és kormányunk előtt áll, azt kétszeresen kívánja. Vagy teljes elvegység létezik a többség és kormány közt, s ekkor a viszony rendben van; vagy nem, s ekkor egyiknek vagy másiknak változni kell. A név ez alapelven nem változtathat, vagy ha változtatna, a legkárosabb anomaliákra vezetne. E szigorú öszhangzás mellett a függetlenség abban áll, hogy a többség minél önzéstelenebbül igyekezzék meggyőződését érvényre juttatni, s az egyetértést maga s a kormány közt fentartani, hogy kitüntesse, miszerint az egyetértésnél ugy a többség, mint a kormány érdeke mellékes; de főczélja, hogy a hazára nézve minél több jó történjék.

Az előrebocsátott alapelvhez képest a deákpárt- és a kormányról együtt szólhatok. Az előbbi csak annyiban jöhet külön nézpont alá, mennyiben mint párt sajátlagos életszervekkel bir, melyek külön tekintetek alá jönnek.

A jelen parlamentáris többség a régi ellenzéknek, valamint azoknak, kik az 1848 óta folyt alkotmányos

tusákban kitüntették magokat, legszámosabb jelességeit foglalja magában. Ezek azok, kik 1848 előtt a legernyedetlenebb kitartással harcoltak az alkotmányellenes kormány minden visszaélései ellen; kik már az 1848-at megelőző években a reformok ösvényére indulva, 1848-ban tevékeny részt vettek azon vívmányok megszerzésében, melyek által hazánk az újabb szervi szabad és alkotmányos állam alapjait lerakta. Ezek, kik elég függetlenséggel és ildommal bírtak az 1849-iki tulzásoktól magokat távol tartani, ugyszintén midőn az 1849-et követő szomorú események okos előrelátásukat a legsajnosabban igazolták, másfél évtizeden át előbb a felbőszült visszatorlás, később a káros visszahatás politikáját követő kormány ellen a nemlegesség legeszélyesebb, legkitartóbb fegyverével vívtak, miglen a kormányt teljesen kifárasztaniok és jobb utra téríteniök sikerült. Ezek voltak, kik a múlt országgyűlésen a jogkölsönösség és paritás fentartása mellett a közjogi alapot megalkotván, hazánkat már is az eddig még nem élvezett szellemi és anyagi előnyökben részesítették. Végül ezek, kiknek eddigi eljárása felett az ország jelentékeny többsége, a vélemények és indulatok leghevesebb tusája után, helyeslő ítéletet hozott. Egy szóval, a múlt és jelen parlamentáris többség nagy része azon férfiakból áll, kik kétségtelen tények bizonyítása szerint évek hosszú során át a legváltozóbb és legkomolyabb körülmények között a haza sorsára nézve a legelőnyösebb politikát követték.

Ezen előzmények után bőven indokolva találok azon legbensőbb meggyőződésemet, miszerint az említett többséget hiszem hivatva arra, hogy hazánk jólétét a megkezdett ösvényen tovább fejleszse.

A hátralevő munka tömérdek. A feladat nem kevesebb, mint hogy hazánkat Európa miveltebb államai színvonalára egy új szervezetű alkotmányos, szabad, erős és hatalmas állam polczára emeljük.

E célra régibb törvényeink jogfentartásokon és általános elveken kívül kevés használhatót tartalmaznak, s az 1848 óta maig létesültek egy jó szándéku és hasznos irányu kezdetnél alig terjednek többre.

A létező emnyire hiányos tényezőkből kell a célba vett államműnek nem csak törvényeit, szabályait, hazánkhoz alkalmazottan megalkotnunk, de egyszersmind gondoskodnunk alkalmas végrehajtókról s azok begyakorlásáról, hogy a nagy számu és terjedelmű intézkedések papiron ne maradjanak, de alkalmas végrehajtók által életet nyerjenek, hogy hazánk társadalmi életére a nemzet még fejletlen szelleme és jellemére jótékony fejlesztő, felemelő hatást gyakoroljanak.

Az önkormányzat — selfgovernment — valamint az egyének, ugy az államnak legmagasb fejlődési fokozata, melynek az idegen befolyástól való függetlenség csak egy részét teszi, s lényege abban áll, hogy a mástóli függetlenség és szabadság ildomosan felhasználassék s az önkormányzat ugy az egyéné, mint az államé, az ész és erkölcsiség kívánalmainak megfeleljen. Ki az önkormányzatot ily értelemben valósítani nem képes, az nem méltó teljes önkormányzatra.

Alig van valami szánandóbb, mint midőn politikai jelességeink közül is többen a selfgovernmentet régi törvényhatósági rendszerünkben állítják feltalálhatónak, mely régebben ép oly igazságtalan volt az alsóbbak, mint tehetlen a felsőbbek és szeretet nélküli a hasonlók iránt, s jelenleg is a selfgovernmenttől fölötte távol van.

E selfgovernment, tekintsük bár a mult idők kedvenc oldaláról, igen sokban hasonlított azon állapothoz, midőn valaki kényelmesen találná magát egy lakásban, melynek oldalai a széltől némileg megóvják, de a fedél hiányos szerkezetén át az ég csatornái szabadon zuhanak nyakába; nem különben hasonló volt törvényhatósági selfgovernmentünk azon gyerek sorsához, ki magát szabad embernek gondolja azért, mert tanítója hazulról eltávozott, s csak akkor veszi észre mennyire csalódott, midőn csintalansága miatt a tanitónál mogorvább atya, nagybátyák vagy nénék, vagy ki tudja hányféle kisebb-nagyobb hatalmasságok kényekedvének esik martalékul. Valjon azon annyit magasztalt önkormányzat mellett, melyet megyei szerkezetünkben élveztünk, nem voltunk-e gyakran a nem esőviz tisztaságu lével való nyakonöntésnek kitéve, nem voltunk-e kénytelenek a szeszélyes papa s kivüle ki tudja még hány kényuracska vagy épen nénike zsarnokságát hordozni. Ily helyzet parodiája az önkormányzatnak. Nekiünk nem ilyen, hanem oly önkormányzat kell, melynek meg legyen tetőzete, valamint alsóbb szerkezete, melynek élén a nemzet választottjai és azon férfiak álljanak, kik a nemzet bizalmát birják, mely a nemzetet ne szakaszsa darabokra, de összesítse, mely azt az önkormányzat magasztos feladatára hova tovább érdemesebbé, képesebbé tegye.

Ily nagyszerű és fáradságos mű fölemeléséről van jelenleg szó, s mi a feladat nehézségét még növeli, az, miszerint lehetőleg gyorsan kell építeni. Szükséges, hogy teendőinkben úgy szólván az octroy gyorsaságát a jogfolytonosság alaposságával és biztosságával egyesítsük, ha állapotunk egyik legnagyobb hátrányán, hátramaradásunkon segíteni akarunk, ha azon megeshetik már késő bánkodástól meg akarjuk magunkat óvni, miért

nem emelt egy ép oly nagy szellem, mint erős akarat
tul nehéz feladatunkon, melyet végrehajtani képesek
nem voltunk.

Nem kívánom a haladásunk utjában álló számtalan
akadályokat rendszeresen tárgyalni; nem szólok föld-
rajzi, nemzetiségi s több más viszonyaink nehézségei-
ről, melyek az olvasó közönség előtt már igen sokszor
és bőven megvitatták.

A tömérdek teendők legnagyobb akadálya kétség-
telenül a tömeg tudatlanságában, felsőbb néposztályaink
kevés műveltségében s általában politikai fejletlenség-
günkben fekszik. Nem mintha alsóbb, annál inkább
felsőbb osztálybelieink között számosan ne léteznének
ugy tudományos, mint politikai tekintetben műveltek,
kik a világ művelt férfiáival a versenyt kiállják. Ez
kétségen kívül a nemzeti műveltség elsőbb fokozatait
jelzi és ennyiben vigasztalásunkra, örömünkre szolgál-
hat, de a különbség, mely általában más műveltebb
nemzetek és köztünk létezik, leginkább abban áll, mi-
szerint nálunk a műveltek száma aránylag sokkal ki-
sebb, mint amazoknál, s nagyon is távol vagyunk
attól, hogy műveltjeink többségben legyenek vagy hazánk
sorsára minden viszonyok közt döntő hatással bírjanak.

Ez állítás igazságát tagadhatjuk-e, ha bár csak
azt megfontoljuk, hogy hazánk legműveltebb nemzeti-
ségeinél is az arány azok között, kik a műveltség leg-
nélkülözhetlenebb kellékeivel bírnak s írni és olvasni
tudnak, és azok között, kiknél ez hiányzik, igen ked-
vezőtlen, más részről pedig több százezerekre, sőt mil-
liókra menő nemzetiségeknél 10 száztóli sem tud ol-
vasni és írni; hogy továbbá nálunk a közép és felső
népnevelés is felette hiányos és tökélytelen.

Ismerem én azon okoskodást, hogy a józan ész és a politikai képzettség nem jár karöltve az iskolai műveltséggel, s gyakran oly egyéneknél, kik se írni, se olvasni nem tudnak, józanabb eszet és a haza ügyeiről helyesebb felfogást találhatni, mint azoknál, kik az iskolákat kitanulták. Ez állítás igazságát kivételkép elismerem, csak hogy a kivételek az általános igazságokat nem gyengítik, de erősítik, s amazok általános szabályként felállítva a prokátori fogások és nemzetünk gyengeségei simogatására, hiányainak palástolására czélzó táblabirói álokoskodások közé tartoznak, melyeknek megczáfolására elégséges megtekintetünk, mily higgadtsággal és ildommal fejtik meg más, nálunknál műveltebb és politikailag képzetebb nemzetek a nálók időről időre fölmerülő olykor igen nehéz és bonyolult fontos politikai kérdéseket.

Mig mi is a műveltség hasonló fokára eljutunk, kétszeresen kívánatos a tulzástól őrizkednünk s mindenek előtt azon igyekeznünk, hogy nemzetünket iskolailag és politikailag egyaránt képzetté tegyük.

E könyvecske eleitől fogva nagyobbára ama nehézségek fölfejtésével foglalkozott, melyek tömérdek teendőink utjában állanak. Többeket soroltam el közülök, de még nem kevesek vannak hátra; s most midőn azokhoz érkeztem, elnémuljak-e? holott meg vagyok győződve, miszerint nehéz feladatunk czél-szerű megfejtésére alig hatna valami üdvösebben, mint több méltányosság az ellenfél, több őszinteség a barátok részéről. Elhallgassak-e, ha bár az őszinte barát szép szerepére vállalkozni elég erősnek, elég becsületesnek érzem magam? Nem, ily következetlenségbe, ily ellentétbe önmagammal nem jöhetek. Érzem, miszerint a mondottak után párt-

feleink legnagyobb részének káros hibájából a javulást, az őszinteséget magamon kell kezdeni.

Számos tagokból alkotott tanácskozó testületek, nehéz ügyek gyors kezelésére általában kevésbé hívatvák. Ez áll törvényhozásunkról is, melynek sikeres előhaladását szer fölött gátolja a tagok általános bönnyelvűsége, s nem annyira a szőnyegen levő tárgyak földérintésére, mint a sokkal könnyebb polemizálásra való hajlama; ehez járul az ellenzéknek úgy a balközépnek, valamint a szélső balnak végetlen gáncoskodása, különösen az utóbbinak még kisszerűbb eljárása, miszerint annak, mit meggátolni képtelen, néhány napig való hátráltatásában is elégtételt talál, nem fontolván meg, hogy az által sok olyat hátráltat vagy épen meggátol, mi talán neki magának is kívánatos, a hazának pedig minden esetre hasznos volna.

Károsan hat továbbá az országgyűlés munkásságára valamint tekintélyére, sokak folytonos távolléte, midőn olykor az országgyűlés egy ötöde, sőt többen hiányoznak; nem különben a bizottmányoknak, osztályoknak a jelenlevők által is gyér látogatása. E hanyagság igen feltűnő ellentétben áll a követségre való vágygyl, az a végett pazaran felhasznált szabados, valamint tilos eszközökkel.

A mult országgyűlés az uj házszabályok megalakotásánál igazságosnak, s egyszersmind az indokolatlan távollétek meggátolására czélszerűnek találta, hogy az engedély nélkül távollevő képviselő napdíjt ne vonjon. Az intézkedés sajnosan jellemző, de igazságos és teljesen indokolt volt, azonban ha nem csalódunk, alkalmazásra nem talál, mely ismét jellemzőbb az indokolatlanul távollevő követre, mint a végrehajtást nem eszközlő közegre nézve.

Módookról kellene gondoskodni, hogy a minden ok nélkül s boszantólag hosszúra nyújtott tanácskozások az országgyűlés határozata által befejeztethessenek. Itt tekintélyes ellenvetéseket hallok, hogy e mód gyűlöletes és kevéssé gyakoroltatik. De kérdem, mi jobb, hogy miután a szólás szabadságával olyszerű visszaélések, mint nálunk, más törvényhozó testületek kebelében alig fordulnak elő; miután másutt a közvélemény, a pártok méltányossága és józan tapintata a szabályok hiányát pótolja, de az nálunk másként van — kérdem: mi jobb, hogy a többség a nélkülözhetlen szükség esetében határt vethessen kevesek önkénykedésének, vagy jobb-e, hogy néhányan tömérdek teendőink czélszerű intézését kényök-kedvök szerint gátolják, országgyűléseink tekintélyét csökkentsek, s mindjárt-mindjárt oly kitérésekre szolgáltatassanak okot, melyre a végetlenül húzott-vont tanácskozás folytán kevesek által méltatlanul ingerelt, bár komoly és higgadt többség is hajlandóvá válik? Az optimismus, a mennyiben a környezetet és jövőt kellemes színekben állítja elő, kétségtelenül alkalmas nehéz munkák fáradalmaikat könnyíteni, azonban a nehézségeket nem veszi kellőleg számításba, és ép azért kevéssé képes akadályteljes és fáradságos munka sikeres és pontos végzésére.

Kétségkívül bármely testületnek legmeddőbb foglalkozásai közé tartoznak a rend fentartása végett mindjárt-mindjárt vivott heves csatái, s a jövő nem fogja a vívmányok közé sorozni a tanácskozási rend érdekében szerzett azon nehéz győzelmeket, melyeket alkalmas házszabályok könnyen fölöslegessé tehettek volna.

A munka és idő helyes felosztása a legfőbb eszköz valamely feladat előmozdítására. Czélszerű ház-

szabályok igen sokat tehetnek e részben, de a tárgyalások vezetői egyéni ügyességét kevésbé pótolhatják. E tekintetben a mult országgyűlésen gyakori hiány mutatkozott. Midőn az országgyűlés némelykor napokig vesztegelt, máskor ellenben tulhalmozott teendővel volt megterhelve. A fönebbi hibának tulajdonítható azon nyakra főre való foglalkozás is, melynek az országgyűlés utolsó napjaiban ki volt téve, azért, hogy a közvárákozásnak lehetőleg megfeleljen.

Számosak azon kötelékek, melyek a deákpárt tagjait összefűzik. Mindenek előtt ilyenek a közös hazafiság, a főbb vonásaiban megegyező politikai meggyőződés. Szerfölött fontos kötelék ez utóbbi is, különösen korszakunkban, midőn a politika oly hatalmas szerepet játszik, midőn annak gyakori hullámvásai közepett a haza folytonos és rázkodás nélküli fejlődése a pártszövetség szilárdságát annyira követeli, midőn egy párt csak ugy felel meg magasb hivatásának, ha összetartása derüre borura van biztosítva.

A mondottakon kívül évek hosszú során át együtt vivott politikai csaták és pártküzdelmek, a párt körén tul menő nézetegység és barátság hány deákpárti tagot nem csatol még szorosabban egymáshoz.

Mindezek mellett, meggyőződésem szerint, az országgyűlési többség több tagokból áll, terjedtebb pártot képez, sem hogy nála is mindazon szabályok szigoruan megtartandók ne volnának, melyek általában egy számosabb tagokból álló párt szervezésére és szilárdságára mulhatlanul szükségesek. Ezen szabályoktól való eltérések a párttagok közt létező szivélyesség, s a tekintélyek megalapult befolyása miatt kevés nyílt akadályra találunk, s olykor időrövidséggel és kényelemmel lehetnek összekötve, azonban gyakran és épen

komolyabb körülmények között, több kellemetlenséggel találkozhatnak, nagyobb, ha bár rövid ideig tartó zűléstágra vezetnek, sem hogy kikerülések a párt érdekében legkívánatosb ne volna.

Bár mely tanácskozó testületnek továbbá főéletelve a tanácskozás szabadsága; hogy a megállapodás a tanácskozó tagok szabadsággal nyilvánítható véleményéből alakuljon.

Oly kevésbé ellentétes elemekből alkotott tanácskozó testületnél, minő a deákpárt, a véleménynyilvánítás teljes szabadsága, ha szükséges, egyszersmind legkönnyebben ki is vihető; miután az egyetértés könnyen és idővesztés nélkül eszközölthetik.

Ez az igazság földerítésének is legbiztosabb módja, valamint leghatályosabb eszköze a testületi szellem képződésének, mely minden, különösen számosabb tagokból alakult testületnél igen kívánatos, s mely legbiztosabban az által képződik, ha minden egyes tag a közmegállapodásban egyszersmind saját elfogadott vagy megczáfolt meggyőződését megtalálja.

Bár mily okok hátráltassák valamely tanácskozó testületnél a tanácskozás szabadságát, az igazság földerítését, a szilárd testületi szellem képződését; származzék bár az akadály a tekintélynek tulajdonított tulsulyból, a kevesebb tekintélyűek véleménye iránti kiméletlenségből, mind ez az eredmény káros voltán nem változtat.

Nézetem szerint azon igen egyszerű, de nagyon dirimens ok is, hogy a pártnak nincs oly tágas, oly jó levegőjű helyisége, hol az egészség kockáztatása nélkül hosszasabb ideig tanácskozni lehetne, nagy befolyással van a deákpárti értekezletek csonkaságára.

E bajokon, származzanak azok bár honnan, segíteni kell.

A mondottakon kívül még egy másik igen fontos ok sürgetőleg igényli az említett orvoslást.

A forradalom s az idők, melyek ezt követték, kevéssé voltak alkalmasak a magyar fiatalság növelésére.

Azon fiatalok, kik a forradalomban tényleg részt vettek, a tevékenység oly szabad, oly dicsteljes pályája után, bajosan tértek volna vissza az önképzés szerény ösvényére, még amaz esetben is, ha a forradalmat más idők követik. Ez idők azonban a legmostohább befolyással voltak a népnövelésre.

Az új tanrendszer a köztanintézetekben tanítandó ismeretek körét az eddiginél tovább terjesztette és okoszerűbben rendezte; de a mellett, hogy a tantárgyak sokasága tekintetében felette káros tulságba ment, egyzersmind több okok miatt a nemzet legméltóbb ellen-szenvével találkozott.

A törvényhozás közbejötté nélkül önkényüleg tukmáltatott az a nemzetre, s a közvélemény benne, nem helytelenül, a kormány nemzetellenes céljai egyik hatályos eszközét ismerte föl.

Ily viszonyok közt a szülők gyermekeik nevelésének valódi célja iránt zavarba jöttek, a gyermekek és fiatalok pedig a gyűlöletes kormány és intézkedései ellen, nem épen magok hasznára, az iskolai tanulásnál kezdték meg az oppositiót.

E helyzet szigora csak akkor kezdett enyhülni, midőn a közönség át kezdette látni, hogy a jelen politikai viszonyok oly áldozatot, mekkora a hazai új nemzedék nevelésének elhanyagolása, nem igényelnek.

Daczára az említett hátrányoknak, azon korosztályokból, melyeknek nevelése a forradalmon inneni időre esett, a deákpárt a közelebbi képviselő-választások nyomán nem jelentéktelen fiatal erővel szaporodott, s a nyereség jövőre kétségtelenül még jelentékenyebb lesz.

Nemcsak e fiatal jutaléknak, de a pártnak érdeke is javasolja, hogy a pártszervezet a fiatal erők kiképzésére és a párt folytonos megifjadására minél kedvezőbb hatással legyen, hogy az országgyűlési deákpárt egyszersmind a legmagasabb politikai képzettségnek leghatályosabb iskolájává váljék.

A párt szervezetében amaz mindössze sem sok változások, melyeket érintettünk, megtétetvén, a pártfegyelem, melyet az ellenfél oly helytelenül állit tulszigorúnak, nemcsak megmaradhatna, de az egyéni szabadság helytelen korlátozása nélkül még szilárdabbá tétethetnék.

Helyzetünk nehézségei, melyeket e fejezet elején említettem, még sokkal nagyobb mérvben súlyosodnak a kormányra, mint a deákpártra.

Az új államszervezet törvényeinek megalakításánál a kormány viszi az indítványozó szerepet. A kormány kell hogy gondoskodjék, miszerint az új törvények alkalmas végrehajtókra találjanak, a dolgok új rendjével legnagyobb részt szokatlan végrehajtók begyakoroltassanak, s általában a törvények hiány nélkül és pontosan végrehajtassanak, s mi mindezeknél nem könnyebb, a kormánynak kötelessége, mindaddig, míg az új törvények létrejönnek, a legnagyobb részben hiányos, elavult és a jelen viszonyokra kevésbé illő törvényekkel és törvények szellemében kormányozni. E nehézségek általában akkorák, hogy jelenleg alkotmányos kormányt, mely előtt a magyar felelős ministeriuménál nehezebb feladat állana, nem ösmerek.

E feladat megfejtésére, a várakozás, az ellenfél kifárasztásának politikája nem célravezető, hasonlólag nem felel meg annak a fatalistikus kényelmesség sem, mely az ártatlan vigaszával, s a bölcs nyugalmával

könnyen belenyugszik a dolgok visszás és ártalmas folyásába, mely minden rosznak büntetését, megtorlását mindenek fölött magában a roszban és annak természetes következményeiben keresi.

Az időzés, a várakozás mesterségét az ellenzék is, különösen a magyar, jól érti. Ürügyek az ellenzésre mindig kínálkoznak, s az ellenzék állását a kifárasztásnál sokkal hatályosabban lehet tények által, s az ország általános állapotával ártalmatlanná, tarthatlanná tenni.

A mi pedig a fatalistikus politikát illeti, az államhatalom feladata abban áll, hogy a hibások és vétkek miatt az ártatlanok és az egyetemes társadalom ne szenvedjen, s ennek egyedüli módja, hogy a hibák, vétkek, ha lehet, megelőztessenek, ha pedig nem előztethetnek meg, megtoroltassanak. Általában a várakozás, a kifárasztás, a fatalistikus kényelmesség politikájával, különösen csoportos és sürgős teendőink mellett, könnyen az elkésés nagyon károsná válható következményeinek tehetjük ki magunkat.

Nem felel meg helyzetünk nehézségeinek, a szakavatatlan becsületesség, a lángelméjü dilettantismus, valamint a tulságos önbizalom sem. Ez utóbbi hiba gyakran tapasztalható a legjobb akaratú, a legszebb képességű, különösen fiatal és oly államférfiakban, kik az elfoglalt magas polczra nem huzamos és fáradságos munkásság folytán emelkedtek, s ennélfogva a dolgok akadályaival s a népek gyöngeségeivel huzamos és személyes tapasztalat utján nem ismeretesek.

A legjobb akaratú, a legszebb tehetségű, nagy tevékenységű, a nagyravágyó, de nem hiu gróf Bat-

tyáni Lajosnak is főhibája az volt, hogy a dolgok akadályait, a nép gyengéit eléggé nem ismerte, sulyukat eléggé nem mérlegelte, hogy a helyzet urának hitte magát akkor is, midőn már teljesen tul volt szárnyalva.

Tárgyam ez oldalát ezuttal bővebben taglalni nem kívánom, helyzetünk nehézségei, valamint a tapasztalt hiányok által azonban teljesen indokoltnak találnám, hogy a legmagasabb államügyek tárgyalására és elintézésére több szellemi erő és képesség használtassék fel, mint minővel eddig ministeriumaink rendelkeztek.

Az országlás nehéz, terjedelmes és bokros foglalkozásának ágai szerfölött különbözők. Vannak, melyek egyénileg, ismét mások, melyek testületileg czélszerűbben igazithatók; míg némelyeknél az egyéni felelőség elve leghelyesebben alkalmazható, az alatt másoknál a collegiális tárgyalás, a részletes és gondos megvitatás mulhatlanul szükséges.

Oly fontos ügyek továbbá, minők az országlásiak, legnagyobb részben tulfeszített munkásság mellett helyesen nem igazithatók, de szükséges, hogy azok, kik intézik, velök csupán oly mértékben terheltessenek meg, hogy figyelmök s általában szellemi erejük éberségét folytonosan megtartsa. Az egyes ministerek, valamint az összes ministerium feladata leginkább a helyzet megismerésében, folytonos figyelemmel kísérésében s a kormányzásnak a szerinti vezetésében áll. E kellékre nézetem szerint nemcsak számos más országok ministerei, de a mieink is elég figyelmet nem fordítanak. Már pedig amaz fontosságát és mulhatlan szükségét csak az tagadhatja, ki a ministerekben szivesebben lát kimerült és májbeteg burocratákat, mint jeles készütséggel, eleven figyelemmel, tevékenységgel sikeresen működő gyakorlati államférfiakat. A helyzet megisme-

résére, a haza állapotának tanulmányozására, a kormányzattal és azok jelesebbjeivel, a nemzettel és annak viszonyaival való sokoldalú érintkezés szükséges, s úgy ez, valamint a kormányzat vezénylése csak egy valamennyire terjedelmes országban sokkal több képességet, szorgalmat és időt igényel, sem hogy a ministerek az ügyek részleteivel sokat foglalkozhatnának; sem hogy kívánatos ne volna, miszerint ők elhatározásaikat mások szorgalmas munkásságára, alapos dolgozataikra építhessék. A különbség a ministerek és más magasb állású államhivatalnokok munkássága közt sok tekintetben hasonlít ahoz, mely a törzskar és a vezénylő tábornokok hivatása közt létezik, mely utóbbiak, hogy a végrehajtás terén minél többoldalú figyelmet, erélyt és intéző tehetséget fejthessenek ki, nagy részben a törzskari munkálatok jelességétől függ.

Hogy a munka helyesen osztassék fel, hogy a kormányzati legfontosabb teendőknél a tulterheltség elkerültessek, hogy ministereink feladatuk legfontosabb részét annál sikeresebben végezhessek: leghelyesebben államtanács felállítása által érethetnék el, minő államtanácsok Európa legtöbb jól rendezett alkotmányos országaiban léteznek, s melynek felállítását már az 1848: III. t.-cz. 19. §-a világosan rendeli. Ez államtanács feladata volna a törvényhozás és kormányzás legfontosabb tárgyait megvitatni, előkészíteni, de más részről gondosan kellene ügyelni, hogy az ügyeknek nemcsak végrehajtásánál, de végelhatározásánál is a ministerium tulsulya annyira biztosittassék, mennyire azt az ügyek vezetésének összpontosítása és az egyéni felelőség megkívánja. A helyzet igényeinek megfelelő államtanács által talán azon hosszúságú vajudásnak és sok

idővesztésnek is eleje vétetnék, mely legfontosabb törvényeink létrejöttét oly gyakran megelőzi.

Kétségen kívül a deákpárt és a jelen ministerium érdekében lesz vala, ha ujjaalakulásunknak mindjárt elején egy másik párt és abból képződött kormány találkozik, mely megküzdjék a kezdet nehézségeivel.

E párt más nem lehetett volna, mint az óconservatívoké.

E párt szolgáltatta a forradalmon inneni időben az alkotmányos küzdelmek mindig csatakész előharczosait, s e párt lépett 1865-ben ténylegesen a kormányra. E párt azonban már 1865-ben s még inkább Sadowa után a hazában kevesebb rokonszenvre talált s csekélyebb erőkről rendelkezett, sem hogy bár mi rövid ideig parlamentáris többségre számíthatott volna.

Nem hiúság, sem helytelen politikai nézetek, de hazafi kötelesség állította tehát a deákpártot és a mostani felelős ministeriumot a dolgok élére.

Valamint ezt a tények kényszerüése hozta magával, ugy más részről a balközépnek még azon esetben is, ha kormányképes volna, megnyugvással és némi megelégedéssel kellene nézni, miként harczol a parlamentáris többség és kormány átalakulási főkérdéseink kivivásáért, mely nélkül nemcsak a jelen, de bármely jövő kormány sem állhatna fenn, s melyek bármely erős párt egész erejét igénybe veszik és megviselik.

Minden kormánynak legfőbb, egyszersmind legbokrosabb és legnehezebb feladata: a célszerű belkormányzás. A naponként, óránként, sőt percenként felmerülő számtalan kisebb-nagyobb fontosságú és a kormány beavatkozását igénylő beleseteknek a törvényekkel, igazsággal és a polgárok érdekével megegyező gyors, folytonos és correct elintézését foglalja az magában.

Fölötte téves nézet, mintha a belkormányzással egyedül vagy csak kiválólág is a belügyministerium foglalkoznék. Az államélet minden ágánál az ezeket kezelő különböző ministeriumoknál tömérdek a kormányzás mindennapi tárgya.

E működéstől nyerte a kormány nevét.

Tessék bár első tekintetre másként, a kormányzás kétségtelenül a különböző ministeriumok legdemokratikusabb foglalkozása.

A kül- és hadügy kormányzása, a törvényhozás vezénlyése, az indítványba tett törvények, az azok védelmére, valamint a tett interpellációkra tartott szónoklatok jeles és ritka tehetséget igényelnek, olykor nagy mértékben magokra vonják nemcsak a bel-, de a külföld figyelmét, s nagyszerű ovatiók tárgyául szolgálnak. Mindemellet bátran merem állítani, hogy az összes ministeriumnak a belkormányzás vezetésére irányzott hangyaszerű munkássága a nemzet jóllétére nem kisebb, minden esetre pedig közvetlenebb befolyással van, s az államférfiui tehetségeket nem kevésbbé veszi igénybe, mint munkálkodása többi ágai.

A ministeri munkálkodás több más ágai továbbá inkább megosztvák a parlament és ministerium közt, a parlament ellenörködése azok felett közvetlenebb s megelőzőleg is gyakoroltatik, ellenben a belkormányzást a ministerium függetlenebbül és inkább önfelelőségére viszi, s ellenörségét a parlament inkább csak utólagosan gyakorolja.

A belkormányzásnak fontossága még világosabbá válik, ha körültekintve ugy találjuk, hogy, ámbár alkotmányos szabadság és erélyes kormányzás egymás közt szoros viszonylatban állanak, s mindkettőnek közremunkálása rendezett és biztos jóllét előidézésére

multhatlanul szükséges; mindazáltal nem ritka eset, hogy ügyes kormányzás alkotmányos szabadság nélkül nemcsak tűrhető társadalmi állapotot idézett elő, de egy időre az alkotmányos szabadság iránti vágyat is lehűtötte.

Igen különös! Az ítélő hatalom fontossága általánosan el van ismerve, s a jól szervezett bíróságok eljárása iránti tisztelet mély gyökérrel bir minden komolyabb és jó indulatu polgár keblében.

A kormány közegeinek nem különben, mint a bírácoknak feladata a törvényeknek egyes concret esetekre való alkalmazásában áll, s mennyiben nem ritkán a biztos zsinórmérték, a törvények — melyekhez magokat a tisztviselők alkalmazhatnák — hiányosak vagy éppen nem léteznek, ez utóbbiak eljárása még nehezebb, mint a bíróságoké. A kormány közegei továbbá igen gyakran még fontosabb esetekről intézkednek, mint a bíróságok, s mégis mindezek mellett a közigazgatás eljárásának ugy fontossága, mint az az iránti tisztelet a polgárok nagy részénél hiányzik. Oka ennek nem a kormányzási eljárás csekélyebb fontosságában, hanem ellenkezőleg abban rejlik, hogy a feladat roppant terje, az eljárás gyorsasága és egyéb nehézségei miatt a kormányzásnak annyira biztos és correct módja, minő a bírászkodás, még feltalálva nincs, s annál fogva a sok mértékben hiányos közigazgatás sehol a polgárok akkora tiszteletére számot nem tarthat, mint a bírászkodás. Innen van, hogy mig az utóbbi iránt való tisztelet mély meggyőződésen alapul, a közigazgatás iránti engedelmesség inkább a kénytelenségben találja alapját, és ez általában az ügy komoly fontossága iránti meggyőződést is csökkenti.

A röviden elősoroltak is elégséges indokul szolgálhatnak arra, hogy bármely kormány, mely felada-

tát a közjólét előmozdításában találja, mindent mi hatalmában áll, a közigazgatás minél czélszerűbb kezelésére megtegyen, meg lévén győződve, hogy a közjólét és a polgárok megelégedése előmozdítására ennél jobbat semmit se tehet.

E fáradozásában, hogy czélját elérte, biztos próbaköviül szolgálhat bármely kormánynak, ha maga az ellenzék — vonja bár kétségbe a kormány egyéb tulajdonait, tagadja bár más talán fontosabb képességét — mindazáltal kénytelen legyen közigazgatási ügyességét elismerni, bárha nem egyenesen és nyíltan, legalább hallgatásával.

Erre más országokban példát nem egyet találunk, s azon kormány, mely ügyessége iránt ellenfeleinél is bizonyos elismerést képes kieszközölni, bár ha ezzel feladatának czélját teljesen el sem is éri, mindazáltal egyik-legsikeresebb szószólóját megtalálta, mely által ellenfeleit szenvedélyes küzdelmeik közepette is némi méltánylatra kötelezi. Könnyü volna fennebbi állításom igazolására a közelebbi európai eseményekből példákat idézni fel.

Igaz, hogy ellenzékünknel ama méltányosságot, melyet Európa legmiveltebb országainak ellenzékei kormányuk iránt tanusítanak, hiában keressük. Igaz, hogy ellenzékünk egyik jellemző vonása a keserűség, a méltánytalanság, mely szerint semmivel megelégedve nincs, s örömet, elemét találja abban, ha rágalmazhat, s hol más módot nem talál, csak hogy gáncsolhasson, nem csupán álokoskodással él, de tényeket is kész elferdíteni.

Mind ennek főoka valódi alkotmányos rendszerünk, parlamentáris életünk ujdonságában, és ellenzékünk csekély fejlettségében fekszik. Ez ok azonban legkevesebbé se gátolhatja kormányunkat azon buzgó igyekezetben, hogy a közigazgatás czélszerű kezelésében

minél nagyobb eredményt mutasson fel, nagyobbat mint sem eddig tette. Ez egyik leghatályosabb eszköz lesz arra, hogy számos panaszoknak elejét vegye, másokat alaptalan gyanúsításokká változtasson, hogy hivei számát szaporítsa s azoknak hatályos fegyvert szolgáltatson kezökbe sikeresen kelni a kormány oltalmára, daczára a teljesen soha el nem kerülhető hiányoknak.

Elmélkedésemet egy jó kormány kellékeiről folytatandó, feleslegesnek tartanám azoknak mindenikét tárgyalni.

Többen közülök inkább el vannak mindenki által ismerve, semhogy megemlítésök fölösleges ne volna; szólok tehát szigorú rövidséggel azon tulajdonokról, melyek kevésbé közel fekvők, kevésbé elismertek, sem hogy rövid magyarázásuk fölösleges volna. Ily kellékek nézetem szerint: gyorsaság, folytonosság, correctség.

Kétséget nem szenved, hogy a közigazgatás eljárásában a gyorsaságnál sokkal fontosabb kellékek léteznek, mintsem hogy valami célelleszen intéztessek, történjék inkább bármi lassan, későn. Mindemellert az eljárás gyorsasága a közigazgatás egyik igen fontos kelléke, nemcsak azért, mert a polgárok érdekei gyors intézkedést és orvoslást igényelnek, hanem azért is, mert a tömérdek teendőök csak gyors eljárás mellett igazithatók, s azután mindezeknél a közigazgatás gyorsasága mellett szóló nem csekélyebb indok a bizalom, melyben ez által a kormány részesül. A tétovázás, a halogatás, a pizsmogás mindig avatlan és csekély képzettségű intéző kezeket tanusít, míg ellenben az ügyeknek, még a fontosabbaknak is, gyors és egyszersmind célszerű intézése a kormányférfiaknak ügyességéről, magas tehetségéről és képzettségökről

tesz bizonyosságot, s legalkalmasabb arra, hogy a közönségnél irányukban elismerést és bizalmat ébresztszen. Hasonló indokokból nem helyeselhető a kormánynál azon eljárási modor, midőn nemcsak munkakiméleést és kényelmet, de még bizonyos előnyt is talál abban, hogy azokat, melyek most, talán ma vagy holnap igazíthatók volnának, elhalasztja, azért, hogy azokat több rokon tárgyakkal összefoglalva, annál könnyebben intézhesse el.

Meggyőződéseim szerint nem helyes ugyan, hogy a kormány szándékosan teremtse magának eseteket munkássága gyakorlására, de más felől örömet és halogatás nélkül meg kell nekie ragadni minden alkalmat, midőn üdvös és folytonos éberségéről, munkásságáról tanubizonyosságot tehet, hogy ha lehet minden napnak meg legyen emlékezetes ténye. Nulla dies sine linea. Így midőn valamely üdvös intézkedés esete fordul elő, mi szükség azt, ha más fontosabb érdekek nem forognak fenn, a későbbi tömeges elintézés könnyebbsege miatt, halasztani? Nézetem szerint a czélszerű folytonos működés sokkal alkalmasabb a közönségnek a kormány iránti figyelmét ébren tartani, bizalmát megszilárdítani, mint a tömeges intézkedés, mely egy vagy más irányban nagyobb feltűnést okoz, azonban a bekövetkező tétlenség befolyása alatt kedvező hatása csakhamar megszűnik.

Valamely intézkedés correctsége abban áll, hogy csekélyebb fontosságú részleteiben se legyen semmi hiány. Ez azon tulajdon, melyre különösen szokatlan és kevésbé begyakorolt államférfiak nemcsak kevés képességet tanusítanak, de sőt figyelmet is keveset fordítanak. *Minora non curat pretor*, ezt mondja a példabeszéd; de ez meggyőződéseim szerint nagy vigyázattal alkalmazandó.

Hány fontos feladat nem sikerült már a részletek hiányos átgondolása és elintézése miatt. Nemde legközelebről egy világfontosságú csata sorsára volt nagy befolyással egy hegynyulás iránti figyelmetlenség. Hány fontos intézkedés üdvös hatása hiúsult már meg vagy szenvedett tetemes csorbát azért, mert egyes, habár csekély fontosságúnak tetsző részletei hiányosak voltak; holott ellenkezőleg hány aránylag nem fényes, talán első tekintetre alárendelt fontosságúnak tetsző intézkedés termett igen üdvös eredményeket, ha minden részleteiben jól át volt gondolva és végrehajtva.

Tekintsünk csak egy kissé magunk körül. Miként váltak és válnak naponként az elemek, a legbőleőbb emberek előtt hosszasan elrejtve maradt természeti erők: a levegő, a víz, a gőz, a delej, az emberi nem magas czéljainak hatalmas eszközeivé. Ritka lángelmék fedezik fel amaz erőket, azoknak hosszason rejtve maradt tulajdonait, míg mások ez erőknek és tulajdonoknak különböző czélokra való alkalmazására, azoknak minél nagyobb hasznosítására fordítják elhőjök élet, vas szorgalmuk legyőzhetlen erejét, míg fölfedezik, kigondolják mindazon módokat, eszközöket és apró részleteket, melyek ama nagy erők hasznosítására szükségesek. Így például hány magában csekély fontosságú dolognak, hány kis keréknek, rugónak és apró szegnek együttléte és közreműködése szükséges, hogy a gőz az anyagnak szárnyakat tüzzön, s a villany a szellem-szokrat, a gondolatot, a szót, a legnagyobb két földi hatalom, az idő és távolság fölibe emelje. Továbbá csak egy kis keréknek vagy szegnek hiányzása vagy hibás volta, nemde képes a leghatalmasabb természeti erőknek az emberi czélokra való üdvös működését meggátolni.

Igy munkál össze a nagy és kicsi, a többé kevésbé fontos mindenütt a világon kisebb nagyobb fontosságú czélok elérésére.

Ezt a nélkül, hogy az aprólékoskodásra tévednének, az államférfiaknak is figyelembe kell venni. Az ők ügyességeket, általában képességeket mi sem tanúsítja inkább, mint intézkedéseiknek gyakorlatisága, talpraesettsége, correctsége. Jeles képzettségű és gyakorolt államférfiak sas szemei előtt az egésznek minden részleteivel való áttekintése csak egy percz műve, a nélkül hogy nagy idővesztésbe kerülne; s az idő az eredmény által gazdagon kárpótolva van.

A szónoki tehetség egy államférfinak, különösen egy parlamentáris miniszternek nemcsak fényes, de nélkülözhetlen tulajdona, a nélkül azonban, hogy ennél még szükségesebb, még magasabb államférfiui kellékek ne léteznének.

Ilyeneknek tartom, hogy hosszas ne legyenek, a helyes tapintatot, az emberismeretet, az alkotó, organisáló tehetséget.

A helyes tapintat, nézetem szerint, az ész érzéke s egyedül annál föllelhető, kinél az ész sugallása oly helyes, és egyszersmind oly élénk, oly gyors, oly begyakorolt, miszerint minden előforduló nem csupán csekély, hanem nagy fontosságú alkalmaknál és ezeknek gyors változásainál is a helyes tájékozást és magatartást legott eltalálja.

Valamint az, ki bizonyos testi ügyességben nagy gyakorlottságot szerzett magának, minden tétovázás nélkül ösztönszerűleg követi az egyensúly szabályait, nemkülönben a helyes tapintatu egyén, anélkül hogy hosszabb gondolkozásra volna szüksége, a legkülönbözőbb viszonyok közt ugy szólván ösztönszerűleg elta-

lálja a helyes magatartást, az alkalmas gondolatokat, a megfelelő szavakat és a czélszerű intézkedést.

Az emberismeret csupán komoly, az emberek mélyébe látó szellemek, egyedül szilárd jellemek tulajdona. A hatalmasak hiúsága a hízegőknek nyitja meg a közelebbi érintkezés, a szorosabb ismerkedés kapuját. A hiúságtól ment szilárd jellem, egy bizonyos távolságból higgadtan és igazságosan bírálja a gyengéknél, a könnyelműknél, a hiuknak sürgéseit, s a magához hasonlókkal való szorosabb érintkezésben találja meg nemcsak a társalgás legnagyobb élvezetét, de egyszersmind a legbiztosabb regulatort úgy maga részére, valamint mások iránti viszonyai számára.

Az ily nemes törzsből szétágazó gyökérszálak messzi körből vezetnek egészséges nedvet a kormányférfiak ismerete és tapasztalatai táplálására. Az ezen uton nyert ismeret az egyénekről és dolgokról, legyen bár közvetett, mégis tiszta és zavartalan; míg ellenben az emberismeret nélküli államférfiak egyéni ismeretei is nagyon korlátoltak s különben is hiányosak, az egyenes körön kívül pedig minden ismereteiket, tárgyakról és egyénekről, már az első közvetítésnél az önzés piszkos salakja fertőzteti meg.

Az emberismeretnek a kormányférfiaknál szükséges volta és üdvös hatása sehol sem mutatkozik világosabban, mint azon hivatalnokok kinevezésénél és hivatalok megalkotásánál, melyekre a hazai törvények szerint a kormányzók jogosítvák.

A képzett, a becsületes és alkotmányos érzelmű tisztviselők kétségén kívül bármely alkotmányos ország legbecsesb kincsei közé tartoznak. Nekik nemcsak a kezök közé tett hatalom, de jó példájok által is kell a törvénynek érvényt szerezni, a közrendet és erkölcsiséget előmozdítani.

Ez utolsó tekintet ugyan jelenleg még kevésbé vétetik figyelembe, szükség azonban, hogy hovatovább több elismerésre és alkalmazásra találjon, mert világos, hogy a kényszer és a büntetés mindig szerencsétlenség, melynek enyhítésére, valamint ritkábbá tételére a tisztviselők jó példája sokat tehet. E példának pedig, hogy hatása teljes legyen, nemcsak a törvényekhez engedelmességre, hanem az erkölcsiségre is ki kell terjedni.

A közelebbi időben a politikai morál hazánkban is szószólókat nyert, s szóba hozása többeknél lelkes fogadtatásra talált.

Tagadhatatlanul a szigorú erkölcsiség után a politikai morál úgy az egyes embernek, mint egy nemzetnek legdrágább kincse, mely nélkül valódi alkotmányos élet nem létezhetik.

De vajmi nagy a különbség valamely eszme közhozása, hangoztatása, többek általi hő fogadtatása, s a között, midőn ugyanezen eszmét bárha nem a tömeg, nem a szánszerénti többség, azonban valamely nemzetnek irányadó sokasága kétségtelen igazságnak elismeri, s pontosan teljesítendő életszabály gyanánt elfogadja.

E diszes állástól nagyon messzire van még a politikai morál cultusa nálunk, valamint más oly nemzeteknél is, melyek az alkotmányos és társadalmi életnek a miénkhez hasonló színvonalán állnak.

Mily nagy szerepet játszott mindeddig nálunk a politikai morál dicsőítésében az önzés és képmutatás. Nemde legtöbben csak akkor és addig hangoztatják azt, míg nekik kedvez, s majd zsebre dugják, vagy éppen ellene fordulnak, mihelyt önérdékük ellen kell alkalmazásba venni. Nemde népes testületek, meggyebizottmányok, s más oly gyülekezetek, melyek hevesen keltek ki a kormány ellen, hogy a hivatalok betöltésében a po-

litikai morálra illő figyelemmel nem volt, tanusították a legszembetűnőbb politikai jellemtelenséget önhivatalnokaik választásában. Nemde választókerületeink közül többen szemben a legérdemesebb s erkölcsileg valamint politikailag szeplőtlen jellemű hazafiakkal, ruházták bizalmukat oly egyénekre, kik másfél évtized óta az egymást felváltott valamennyi hazaellenes kormánynak híj eszközei voltak, s most Cato Censorius szigorával és pöffeszkedéssel lépnek föl s alávaló jellemtelenségöknek az alkotmányos hazai kormány ellen tanusított bőszen szenvedélyökben adják újabb tanubizonyságát.

E szomorú jelenségek közepett, a kormány a politikai jellemelek iránt aránylag még dicséretes figyelmet tanusított.

Nem állítom ugyan, hogy még többet nem tehetett s nem kellett volna tennie, hogy jó példával menjen a nemzet előtt, hogy népünknek a politikai morál iránti kevés vonzalmát rokonszenvét emelje, gyarapítsa. Másrészt azonban kétséget nem szenved, hogy kormányunk, ha a hivatalok betöltésében a politikai jellemre a kedvezőbb viszonyok közt megillető súlyt fekteti, azt csak egy másik nélkülözhetlen kellék, a hivatali képzettség rovására tehetné volna, — s ennek ismét mi egyéb az oka, mint az, hogy hazánkban a politikai morál uralma még nem oly elterjedt, miszerént a kormány elegendő egyéneket találhat vala, kikben a politikai jellem hivatali képzettséggel párosul.

Ugy hiszem ez a dolog állása, ez a viszonylat, mely kormányunk és nemzetünk közt a fenforgó kérdésben létezik, s a szabály, melyet a kormány magatartására nézve itt felállítottam, nagyobb általánosságban is alkalmazható.

Kétségen kívül valamely nemzetnek a kormány eljárása iránti közönyössége, nagyon is primitív ál-

lapotot tanusít. Igaz továbbá, hogy a miveltebb nemzetek is kormányaik iránt gyakran tulkövetelők, de másrésztől kétséget nem szenved, hogy a mely nemzet ahoz aránylag, mire maga képes, kormánya iránti követeléseit szerfölött túlsigázza, ezáltal csak fejletlenségének adja egygyel több igen fontos tanubizonyosságát. Az ily nemzet azon követelő, azon mogorva és házsártos férjhez hasonlit, ki minden bajért, azért is ha nagy a szárazság vagy igen sokat esik, nejét akarja, szokta felelőssé tenni.

Bármely kormány fölötte hibázik, ha a fennebbi nehéz helyzet által magát akár visszatortlásra ragadtatja, akár elkedvetlenittetni, lehangoltatni engedi, akár ellenkezőleg a nemzet gyengeségei iránt indokolatlan kedvkereséshez folyamodik. Egy eszélyes kormány ezen egyaránt káros tévedések helyett abban találja fel kötelessége zsinórmértékét, hogy a nemzet élén haladjon, annak hibáit, tévedéseit kerülje, jó tulajdonaiban azt annyira felülmulja, mennyi szükséges arra, hogy a nemzet fejlődése ép oly folytonosan mint biztosan történjék.

A hivataloknak a kormány általi betöltése szerfelett fontos azon befolyásnál fogva is, melyet ezáltal a kormány vezetői nemcsak általában az állam jóllétére és a közjellem emelésére, de különösen pártjuk és önállásuk erősbitésére nyernek.

A jutalmazásnak és büntetésnek ildomosan használt rendszere mind három említett irányban ép oly üdvösen, mint nagy sikerrel alkalmazható.

A hivatal az egyes magányzót oly előnyökben részesíti, melyek iránt az emberek általában nagy vonzalommal viseltetnek. Nagy e vonzalom mindenütt, nagy különösen kevésbé fejlődött társadalmi viszonyok közt, hol nemcsak a polgárok függetlenségi érzete cse-

kélyebb, de foglalkozásuk, megélhetésük módjai is sokkal kevesebbek, sokkal korlátozottabbak.

Igy van ez nálunk is, hol minden hivatali ürességhez oly sovár hévvel tódulnak a kevésbbé függetlenek ezrei, mint Moore „Peri“-je a világosság szűk nyílásaihoz.

E helyzetre kormányunknak nem erkölcstelenítőleg, de javítólag kell hatni, s ezt megteheti a nélkül hogy azért akár a czélszerű kormányzás, akár a kormánypárt érdekeiről megfeledkeznie kellene.

Mely kormány ugyanis a közjólét előmozdítását tűzi feladata végcéljául, mely e cél valóításában szép eredményt mutat fel, mely kormány a hivatalok betöltésében mindenk fölött arra vigyáz, hogy azokat becsületes, alkotmányos érzelmű, képzett és általában érdemes hazafiaknak juttassa: az ily kormánytól senki se fogja rossz neven venni, ha a közhivatalok betöltésében pártja és önállása megszilárdításán törekszik, mert azáltal csak a közjólétnek szerez egygyel több igen fontos biztosítékot. E megemlékezést a hazával együtt önmagáról csak oly kormánynak lehet hibául tulajdonítani, mely se magával, se feladatával tisztában nincs, mely elég együgyű vagy lelkiismeretlen kormányozni a nélkül, hogy világosan tudná jó-e az, a mit akar és tesz. A mely kormány e gyávaságon vagy bűnön felülemelkedett, az csak érdemét tetézi, ha az indokolatlan politikai hullámvásoknak, a hivatalok ép oly czélszerű mint lelkiismeretes betöltése által is elejét venni igyekszik.

Ne kecsgetesse pedig magát bármely kormány azzal, hogy többi kötelességeit pontosan teljesítvén, a maga irántiakat mellőzheti, vagy talán magáról megfeledkezése által oly elismerésre tarthat számot, mely az önbizosításra szükséges és ép oly loyális, mint erélyes eszközök felhasználását fölöslegessé teszi. E

hiedelem országra és kormányra egyaránt káros utópia volna.

Nem szomorú, de örvendetes igazság, hogy a nemzetek, habár nem nemesebb, mindazáltal erősebb, általánosabb, egyszóval hatalmasabb hajlamok és érzelmeik által vezéreltetnek, mint minőket az önérdékről megfeledkezés sugallani képes, s a kormányok, melyek a nemzetek érdekeinek kormányzására hivatvák, fontos feladatuknak nem ábrándokkal, hanem csupán fogantatos eszközök által telelhetnek meg.

Teljesítse annakokáért kormányunk is nehéz, bokros feladata egyéb ágait, de fordítson különös figyelmet, sokoldalú ügyességet, ernyedetlen munkásságot a belkormányzatra és egyszersmind önbiztosítása egyenes és közvetlen eszközeinek ép oly loyális, mint ügyes felhasználására. Igyekezzenek párthiveinek azon örvendetes megnyugtatót nyújtani, ellenfeleinél azon kellemetlen meggyőződést szerezni, hogy nemcsak jelenleg van, hanem még hosszason fog lenni és rendületlenül állni.

Az államférfiúi tehetségek között kétségen kívül a legmagasabban az alkotó (organisáló) tehetség áll. E tehetség ama képességet foglalja magában, mely szerint valamely államférfiunak nemcsak egyes intézkedései és cselekvényei, de nagyobb szerü tervei és az államszervezet fontos alkatrészét tárgyzó rendszeres művei is, a gyakorlatosság, czélszerűség, talpraesettség kellékeivel birjanak.

Az ősi hitrege Minerva születésében egy igen remek képet, igen találó hasonlatot hagyott hátra erre nézve számunkra, midőn a legtökélyesebb teremtetést, a bölcsesség istenasszonyát maga egész valóságában minden szükséges kellékeivel fölszerelve ugratja ki a legfőbb, leghatalmasabb isten agyából.

Ugy hiszem nem csalódom, ha az alkotó tehetséget nem annyira valamely külön államférfiui tulajdonnak, mint inkább a képzettség azon magas fokának tartom, mely szerint valakiben az államférfiui tehetségek a legnagyobb mennyiségben és legtökélyesebb minőségben feltalálhatók.

Azon egyénektől ugyanis, kik az államférfiui tehetségek közül nemcsak egyikkel-másikkal bírnak, hanem mindenikkel, vagy közülök legalább legtöbbször és a legfontosabbakkal kitünő minőségben és mennyiségben fel vannak ruházva, kik lángésszel, tárgyilagos ítélő tehetséggel, szakavatottsággal alapos emberismeretet, a teendők egész terjedelmének és minden részleteinek ép oly gyors, valamint éles és mély áttekintését, helyes és finom tapintatot, kitartó szorgalmat, sat. egyesítnek, az ily államférfiaktól várható-e egyebet, minthogy legterjedelmesebb, legfontosb, legnehezebb államügyeik is, úgy a kor, mint a hazai körülmények igényeinek teljesen megfeleljenek?

Világos, miszerint az irányadó államférfiaknak, különösen a ministereknek alkotó képességére, alig lehet nagyobb szükség, mint nálunk jelenleg, midőn oly terjedelmes átalakulásról, oly fontos államintézmények újjáalakításáról van szó.

Nagyobbszerű államügyeink, melyek 1865-ön innen létrejöttek, még kevesek, más részről rövidebb idő óta léteznek, sem hogy czélszerűségökről, jelességükről még most biztosan végleges ítéletet hozhatnánk.

Legbensőbb meggyőződéseim szerint a kiegyezkedési mű a hazai körülményeknek és a jelen kor igényeinek megfelel. A közoktatási és perrendtartási törvények első szülemelésök után tetemes változáson mentek át, s remélem, hogy ily alakban illető körökben tete-

mes haladást eszközlendnek. Véd- és pénzügyi újdonszerüink is eddigelé még jó reménnyel biztat, azonban mindkét intézmény még újabb, sem hogy bár melyiknek czélszerűsége és kielégítő üdvös hatása kétségtelen volna. A fönnbbi ítészi szabályok még inkább állanak a védrendszernek még létesülést váró egyik igen fontos ágára, a honvédségre, melynek czélszerű alakítása az államférfiui alkotó képességet kétségen kívül a legnagyobb mértékben próbára teszi.

A jelen helyzetben tehát bár ki is végleges ítélet biztosan nem terjedelmesb új államintézményeink, de államéletünk más mozzanatai felett mondhat.

A közelebbi múlt országgyűlésen hibás mulasztások történtek. Nem mintha az országgyűlés sokat nem végzett volna, de a munka sorozata, valamint felosztása egyaránt czélszerűtlen volt.

Vannak tárgyak, melyek az országgyűlés kezdetén vagy közepén jól elintézhetők, végén azonban komoly akadályokba ütköznek. A munka hibás felosztásának az országgyűlés végén munkahalmaz volt következése. Több előrelátással és számítással, helyesebb munkasorozat és munkafelosztás mellett, még többet lehetett volna tenni, s azokon kívül, mik történtek, még más hasonló sürgős és fontos intézkedéseket is létesíteni.

Azok, mik a közelebbi országgyűlés után, s különösen a képviselőválasztások körül előfordultak, kijátszodták számítását nemcsak értelmesebb hazánkfiain, de államférfiaink közül is többeknek.

Elismerem, hogy a mulasztások és tévedések kevesebb kárunkra vannak, sem mint első tekintetre látszik; mert a mit vesztettünk tényekben, megnyertük tanulságokban; de hogy újabb és pedig nem olesó tanulságokra volt szükség, azt kormányférfiainknak ép

oly kevéssé tulajdoníthatom érdemül, valamint magokat az elkövetett mulasztásokat és tévedéseket. A kiknek és minek köszönettel, hálával tartozunk, azok az európai politikát vezető államférfiak és mindenek fölött a gondviselés, mely Európa számára a békét mindeddig megtartotta, s úgy látszik időt, alkalmat fog szolgáltatni arra, hogy legközelebről nyert tanulságainkat hasznunkra fordítsuk. Az eddig fenállott, s a Mindenható segítségével talán még továbbra is biztosított béke áldása nélkül, kevéssé rendezett belviszonyaink mellett, hova juthattunk volna, arra aggodalom nélkül alig gondolhatok?!

Semmit se kétkedem, hogy kormányunk az európai béke fentartására mindent, mi hatalmában állott, megtett, s e magasztos feladat érdeméből néki is részt adni nem vonakodom.

A miben pedig kormányunkat még különösebb érdem és elismerés illeti, az amaz örvendetes tapasztalat, hogy a közelebbi tanulságokat hasznunkra fordítani igyekeznek. Kérdés azonban, hogy oly mérvben teend-e ezt, mint minőben nehéz feladata megkívánja?

Kormányzatunk főjellemvonásai még ma is abban állnak, hogy kormányunk iránya a legdicsegetesebb. A jó akaratot, igyekezetet legtöbb kormányférfiainktól nem tagadhatni meg. A tehetség és képzettség is sokaknál feltalálható, de mindezek mellett általában kevesebb történik és több történik hiányosan, sem mint történhetnék, s történni kellene, különösen töméredek teendőinkkel szemben.

E helyzet nem rendkívüli, nem szokatlan. Hány nemzet, hány állam létezett már hosszasabban némi kényelemmel, némi megelégedéssel a túrhetőség állapotában; a mi állapotunk pedig a túrhetőség színvonalánál magasabban áll.

Helyzetünk nem jár közvetlen, sem közel veszéllyel, de mégis komoly figyelmet és gondos orvoslást igényel egyébek mellett azért is, mert gyengéi inkább elfedvők, sem hogy könnyen áttekinthetők volnának.

A tévedések, hiányok és mulasztások nem sokak, de azért egymásra gyűlve, mégis igen károossá válhatnak, különösen külzavarok esetében.

Az ily helyzet súlyos eredménye nem szokatlan. A történelem számos hasonló esetet mutat fel.

Hogy az velünk ne történjék, hogy a nem fette nagy, nem fölötte sok mulasztások, hibák, tévedések orvosoltassanak, elkerültessenek; hogy kormányzatunk correctebb, sikeresebb, jelenünk megelégedettebb, jövőnk biztosabb legyen, hogy ne csak az események rendes folyamában baj nélkül haladjunk, hanem a rendkívüli eshetőségekre is készen álljunk; ezen bármely nagy, erős és boldog államot egyedül megillető helyzetbejutást előmozdítani: ez könyvecském célja, ez keblem leghőbb óhajtása.

DE BALLAGI GÉZA

Dec. 1. 1869.

Ráth Mór kiadásában megjelentek:

Juste T. Mária, magyar királyné, II. Lajos özvegye. Francziából. 1 frt. 50 kr.	
Kákay Aranyos. Országos árny- és fényképek.	1 frt.
Kazinczy Gábor. Martinus Galeot könyve, Mátyás király jeles, böles és elmés mondásai és tetteiről.	1 frt. 20 kr.
Kerkapolyi K. Publicistikai dolgozatok.	1 frt. 80 kr.
Egy képviselő napló-jegyzetei az 1865. decz. 10-kén megnyílt országgyűlés alatt. 3 füzet.	2 frt. 70 kr.
Kézai Simon mester magyar krónikája; ford. Szabó K.	1 frt.
Dr. Konek Sándor. A statistika elmélete.	1 frt.
Dr. Konek Sándor. Köz és magánjótékonyság, jelesen önszegélyzés. 40 kr.	
Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a 18-dik század végén. Keresztesi egykoru eredeti naplója.	3 frt.
Laboulaye. Páris Amerikában. 2 kötet.	2 frt. 40 kr.
Laveye Emil. Deák Ferencz. Fordította és jegyzetekkel kísérte: Szász Károly.	80 kr.
Macaulay B. T. Lord Clive. Warren Hastings. Az angol Keletindia meghódításának története. Ford. Szász K.	2 frt.
Macaulay B. T. Hampden János, Pitt, Chatham gróf. Két politikai életrajz. Ford. Szász Károly.	2 frt.
A magyar nemzet jelene és jövője.	90 kr.
Magyarország 1849 ben és 1866 után.	1 frt. 80 kr.
Magyarországi Rendeleték tára. 1869-iki folyam. Hivatalos kiadás. 10 füzet	3 frt.
May E. Az angol parlament és eljárása. Átdolgozta Barsi.	1 frt.
Mészáros Lázár élettörténete, külföldi levelezései és emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja Szokoly. 6 füzet. 8 frt. 40 kr.	
Gróf Mikó Imre. Benkő élete és munkái. Benkő arczképével.	2 frt.
Mill St. János. A szabadságról. Fordította Kállay Béni.	2 frt.
Nagy Iván. Magyarország családai, czimerekkel és leszármazási táblákkal. 20 kötet. Előfizetési ára	44 frt.
Nagy Iván. Magyarország családai. Pótkötet.	5 frt.
Nagy Iván. Magyarországi s erdélyi bujdosó fejedelem késmárki Thököly Imre secretariusának Komáromi Jánosnak törökországi diariumja s experientiaja.	1 frt.
III. Napoleon császár. Julius Caesar története. Jogositott magyar kiadás. I. II. kötet. 8 frt. Térképek az I. kötet. 2 frt. 50 kr., a II. kötet. 3 frt.	
A Nibelung-Enek. Fordította Szász Károly. Schnorr Gyula rajzaival. Pompás Album-kiadás. Füzve 9 frt. 40 kr. Diszkötésben	12 frt.
Orbán Balázs. A székelyföld leírása. Számos képpel. I. és II. kötet. 7 frt.	
Orczy Tekla Imakönyve. 120 szinnyom. képpel. 16 frt. Diszköt. 24 frt.	
Pap D. A pesti magyar nemzetgyűlés 1848-ban. 2 kötet.	3 frt.
Prescott V. H. V. Károly császár lemondása és végnapjai a st.-justi kolostorban. Ford. P. Szathmáry Károly.	1 frt.
Ráth K. és Thaly K. II. Rákóczy Ferencz Emlékiratai a magyarországi háborúról 1703-tól végéig (1711). 3-dik kiadás. A fejedelmi szerző arczképével.	2 frt. 40 kr.
Renan Ernő. Az Apostolok. Ford. Molnár Aladár.	1 frt. 60 kr.
Rogerius siralmas éneke Magyarországnak IV. Béla király idejében a tatárok által történt romlásáról. — Tamás spalatói esperes „Historia	

Ráth Mór kiadásában megjelentek:

- Salonica“-jából a tatárjárás története. — Nagy Magyarország dol-
gáról. Ford. Szabó Károly. 1 frt.
- Rónai Jácint. Fajkeletkezés. Az embernek helye a természetben és
régisége. 10 könyvmatu ábrával. 2-dik kiadás. 1 frt. 20 kr.
- Salamon Ferencz. A magyar királyi szék betöltése és a Pragmatica
Sanctio története. 2 frt.
- Salamon Ferencz. Két magyar Diplomata a 17. századból. 2 frt. 80 kr.
- Shakespeare minden munkái. Fordítják többen, kiadja a Kisfaludy-Tár-
saság. I—XVIII. kötet. Minden kötet 1 frt.
- Szabó Károly. Magyarország történetének forrásai az Árpádházi vezérek
és királyok korából. 4 frt.
- Szabó Károly. Emlékiratok a magyar kereszténység első századából.
2-ik kiadás. 70 kr.
- Szalay László. Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. szá-
zadban. 1 frt. 20 kr.
- Szalay László. Fiume a magyar országgyűlésen. 40 kr.
- Szász Károly. A Gavallér-politikusok. Satira. 30 kr.
- P. Szathmáry Károly. Magyarhon fénykora. Történeti regény. 2-ik
kiadás, 3 kötet 2 frt. 70 kr.
- Szemere Bertalan száműzetési naplója. 2 kötet. 5 frt.
- Szentkirályi Mór. Eszmetörödékek a vármegyék rendezéséről. 84 kr.
- Szilágyi Sándor. Báthory Gábor története. 2 frt. 80 kr.
- Id. Gr. Teleki Domokos. A Hóra-támadás története. 1 frt. 80 kr.
- Thackeray. A négy György. Fordította Szász Béla. 1 frt. 40 kr.
- Thaly K. Bottyán János, II. Rákóczi F. fejedelem vezénylő tábornoka.
Történeti életrajz a Kuruczvilág hadjárataival. 2 frt. 20 kr.
- Thierry A. Attila történelme. Ford. Szabó K. 1 frt. 50 kr.
- Thierry A. Attila fiai és utódai történelme. Ford. Szabó K. 3 frt.
- Thiers. I. Napoleon trónlemondása. Elba sziget. Visszatérés. 2 frt.
- Thiers. Waterloo. 2 frt.
- Thiers. I. Napoleon Szent-Ilona szigetén. 1 frt. 20 kr.
- Tisza Kálmán. Parlamenti felelős kormány és megyei rendszer. 80 kr.
- Toldy Ferencz. Magyar államférfiak és írók. Életrajzi emlékek. 2 kötet.
3 frt. 60 kr.
- Toldy István. Pártjaink feladata a választások után. 1 frt. 20 kr.
- Tompa Mihály. Összes költeményei. (Sajtó alatt.)
- Törvényczikkei az 1865/8. országgyűlésnek. Zsebkiadás 2 frt. Diszkötésben
2 frt. 80 kr. Nyolczadrét-kiadás füzve 2 frt. Diszkötésben 3 frt.
- Turgenew. Füst. Hires orosz regény. 1 frt. 60 kr.
- Uchard. Jean de Chazol. Regény. 2 kötet. 2 frt. 40 kr.
- Vámbéry Á. Vázlatok Közép-Ázsiából. Ujabb adalékok az Oxus-völleki
orsz. népismereti, társad. és politikai viszonyaihoz. 2 frt. 80 kr.
- Vörösmarty minden munkái. Rendezte és jegyzetekkel kísérte Gyulai.
12 kötet 14 frt.; 7 diszkötésben 21 frt.; 11 diszkötésben 24 frt.
- Vörösmarty költeményei. 4 kötet 4 frt. Diszkötésben 8 frt.
- Vörösmarty. Szép Ilonka. Orlay Soma nyolcz fényképezett rajzával.
Kisebb kiadás. Pompás diszkötésben 3 frt. 50 kr.

